

IX/3,10

PROCES IN ZAKONITOSTI RAZVOJA
AGRARNEGA GOSPODARSTVA NA PRIMERU
GOSPODARSKO RAZVITE POKRAJINE
BISTRISKE RAVNINE

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

Sipu.: 514.6.11

Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani

PROCES IN ZAKONITOSTI RAZVOJA
AGRARNEGA GOSPODARSTVA NA PRIMERU
GOSPODARSKO RAZVITE POKRAJINE
BISTRISKE RAVNINE

Uvodno opremiti:

uporabi

muštra izločenosti obsebov
konkretnih fazov

to v osnovi kotna
fazov

poloj vesid
prejeto zastopka propisna
krajinske bistrske propisne

Agroporazje kvaliteta procesov
Obpali - Agroporazje
ar se moport upotat
ozalno - mestelna
- upotat

(Kvaliteta procesov)

Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani

Nosilci teme: dr. Matjaž Jeršič
dr. Vladimir Klemenčič

Sodelavci: dr. Matjaž Jeršič
Božena Grabec, Ciril Vojvoda
(kartografska obdelava)
Študentje Oddelka za geografijo
Filozofske fakultete v Ljubljani
(zbiranje statističnega gradiva, anketiranje, kartiranje)

V S E B I N A

	Stran
I. U V O D	1 - 2
Omejitev obravnavanega področja	2
II. PRIRODNE OSNOVE	3 - 4
Reliefne in talne značilnosti	3
Prst	4
Klimatske oznake	4
III. DRUŽBENO GEOGRAFSKE SPREMEMBE V ZADNJIH 100 LETIH	6 - 20
Prvo obdobje industrializacije v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja	6
Obdobje industrializacije med I. in II. svetovno vojno	7
Vpliv razvoja neagrarnih dejavnosti na zaposlitveno strukturo pred II. svetovno vojno	8 - 10
Vpliv razvoja neagrarnih dejavnosti na zaposlitveno strukturo po II. svetovni vojni	10 - 20
IV. RAZVOJ SOCIALNO POSESTNIH RAZMER OD LETA 1828 DO 1961	21 - 34
Spreminjanje števila gospodinjestev posameznih zemljiško-posestnih skupin	21 - 32
Spremembe zemljiške razdelitve od leta 1828 do leta 1960	33 - 34
V. SPREMEMBE V IZRABI TAL	35 - 48
Spremembe zemljiških kategorij	35 - 45
Spremembe v načinu izrabe kmetijskega zemljišča	45 - 48
VI. SPREMEMBE ZEMLJIŠKO LASTNIŠKIH ODNOSOV	49 - 56
VII. ZAKLJUČNO POGlavJE	57 - 62

KARTOGRAFSKI DEL:

1. Socialno posestne razmere zasebnih lastnikov v katastrskih občinah Kamniško-bistriške ravnine leta 1880
2. Socialno posestne razmere zasebnih lastnikov v katastrskih občinah Kamniško-bistriške ravnine leta 1960
3. Družbena in zasebna zemljišča v katastrskih občinah Kamniško-bistriške ravnine leta 1960.
4. Družbena in zasebna zemljišča v katastrskih občinah Kamniško-bistriške ravnine leta 1965
5. Razmerje med številom in zaposlitveno strukturo prebivalstva ter zemljiščem posameznih socialno-posestnih skupin na Kamniško-bistriški ravnini (v okviru k.o.) leta 1960
6. Karta izrabe zemljišča Kamniško-bistriške ravnine leta 1964/1965

(Opomba: Karte 1-5 so priložene prvemu izvodu, oziroma se nahajajo v arhivu Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani. Karta 6 se nahaja v arhivu Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani.)

U V O D

V slovenskem prostoru je Kamniško-bistriška ravnina enostanskih področij, ki so doživljala v zadnjih desetletjih relativno-močnejši družbeno-ekonomski razvoj. Le-ta pa se ne odraža le v industrializaciji in urbanizaciji naselij, temveč tudi v pomembnih spremembah v kmetijskem gospodarstvu in izrabi zemljišč.

Razvoj na Kamniško-bistriški ravnini ni v celoti tipičen za ostala slovenska področja, ki jih je zajel industrijski razvoj. V mnogih naših gospodarsko močnejših področjih je v zadnjih letih hitri industrializaciji in urbanizaciji sledil proces deagrarnizacije zasebnih kmetijskih gospodarstev, ki se je ponekod močno odrazil v spremenjeni izrabi kmetijskega zemljišča, marsikje v smeri nazadovanja. Tak razvoj je deloma značilen tudi za Kamniško-bistriško ravnino. Ker pa so se v večjem delu tega področja pričeli v zadnjih letih razvijati veliki družbeni kmetijski obrati, je transformacija agrarnega zemljišča odvisna od več dejavnikov, ki učinkujejo pozitivno ali negativno.

Do leta 1960 je na agrarno izrabo vplival predvsem odnos zasebnih posestnikov do zemlje. Ta odnos se je spreminjal v skladu s preslajanjem kmečkega prebivalstva v nekmečke dejavnosti. Po letu 1960 so dovršen del agrarnega zemljišča začeli prevzemati v gospodarjenje družbeni kmetijski obrati, ki so po svoje vplivali na spremembo agrarnega zemljišča. Zato lahko na Kamniško-bistriški ravnini opazujemo učinke preoblikovanja agrarne pokrajine zaradi spreminjanja stare agrarne strukture, kakor tudi zaradi novih družbenih posegov.

Kamniško-bistriška ravnina predstavlja torej hvaležen predel za proučevanje razvoja in zakonitosti v agrarni pokrajini, ki jo je zajel močnejši družbeno-ekonomski razvoj.

V naši obravnavi smo želeli raziskati proces spreminjanja agrarne strukture in vplive teh sprememb na izrabo zemljišč v zadnjih 150 letih.

Omejitev obravnavanega področja

V raziskavo smo zajeli ozemlje 24-tih katastrskih občin, ki zajemajo večino Kamniško-bistriške ravnine od naselja Kamnik na severu do naselja Dragomelj na jugu (v skupni dolžini cca 13 km). Obravnavano je torej celotno aluvialno ravninsko ozemlje Kamniško-bistriške ravnine med višjim hribovitim svetom.

Severni del obravnavanega področja (katastrske občine: Kaplja vas, Klanec, Križ, Nasovče, Moste, Mlaka, Podgorje, Suhadole, Šmarca, Volčji potok) pripada upravni občini Kamnik; južni del (katastrske občine: Domžale, Depala vas, Dragomelj, Homec, Ihan, Jarše, Loka, Mengeš, Podrečje, Radomlje, Selo, Trzin, Stob, Študa) pa upravni občini Domžale.

Nekatere od obravnavanih katastrskih občin segajo s svojim zemljiščem deloma že izven ravnine v hriboviti svet. Vendar pa so naselja in obdelovalne površine skoraj v celoti v ravninskem delu. Na obravnavanem ozemlju je bilo leta 1961 skupno 46 naselij. To število je nekoliko manjše kot v preteklosti, ker so se nekatera naselja vsled širitve teritorialno in upravno združila. Obravnava se torej nanaša na naslednja naselja: Domžale, Šentpavel, Hudo, Škrjančevo, Homec, Nožice, Preserje pri Radomljah, Mengeš, Topole, Loka pri Mengšu, Rodica, Sp. Jarše, Sr. Jarše, Zg. Jarše, Količevo, Podrečje, Turnše, Vir, Trzin, Goričica, pri Ihanu, Ihan, Prelog (del), Bišče, Mala Loka, Selo pri Ihanu, Dragomelj, Gmajnica, Mlaka, Podboršt, Klanec, Komendska Dobrava, Breg pri Komendi, Nasovče, Komenda, Potok pri Komendi, Suhadole, Gora pri Komendi, Križ, Duplica, Podgorje, Šmarca, Rudnik, Volčji potok, Moste, Žeje pri Komendi (po upravni razdelitvi iz leta 1961).

PRIRODNE OSNOVE

Reliefne in talne značilnosti pomembne za kmetijsko izrabo

Današnje površinske značilnosti Kamniško-bistriške ravnine med Kamnikom na severu in Savo na jugu so se izoblikovale v dobi kvartarnega nasipanja. Kvartarne nasipine zapolnjujejo večji del cca 12 km dolge ter 3 do največ 8 km široke ravnine. Poglavitni osrednji del ravnine tvori prodni zasip, ki ga je akumulirala Kamniška Bistrica. Širše ali ožje pasove ob robu ravnine pa tvori manj propusten, oziroma ilovnat material, ki so ga nanесли potoki z miocenskega in škrljevega obrobja. Tako sestavljajo področje, v osredju prodna, vodopropustna, ob roboh pa vlažna, slabo propustna tla. Ker je bistriški prod zavrl odtok, je aluvialno obrobje ravnine ponekod celo močvirno. (35 str.77-94).

Ta svojstva so vsaj do najnovejšega časa bila odločilna za razporeditev zemljiških kategorij.

2
Področje prodnega nanosa je poljedelsko ugodnejše, zato je na njem prevladujoča zemljiška kategorija njiva. Večina prvotnih ruralnih naselij se je umaknila na rob ravnine, na ježo diluvijalne terase, ki spremlja Kamniško Bistrico. Ostala starejša naselja so bila razvrščena ob vznožju okoliškega hribovja. Glavni razlog take lege je bil v stremljenju, da se naselje postavi tam, kjer odvzema najmanj zemljišča, ugodnega za obdelovanje, pa vendarle še v neposrednem stiku z njim. (7 str.10)
Nasprotno je bil vlažni ali celo močvirni pas ob hribovju vse do najnovejšega časa izkoriščen kot travnik. V zadnjih letih se je ta zasnova nekoliko spremenila. Z melioracijskimi deli so se nekateri vlažni ali močvirni predeli usposobili za donosnejše njivske površine. Nasprotno pa so se nekateri za agrarno izrabo prirodno ugodnejši njivski predeli skrčili zaradi širjenja naselij.

Tako je v okviru Kamniško-bistriške ravnine odpadlo l. 1960 42% zemljišča na njivske površine, 30% na travniške in pašniške (na pašne površine je odpadel le manjši del) in le

20% na gozdne površine.

P R S T

Na prodnatih tleh v osredju ravnine je srednje globoka peščeno-ilovnata in propustna prst, v kateri ob daljših sušnih obdobjih primanjkuje vode. Ta vrsta tal, ki zavzema velik del Kamniško-bistriške ravnine, je zelo ugodna za krompir in lucerno, za žita pa, če ni predolgi sušnih obdobj.

Manj ugodna so tla v obrobju ravnine, kjer se je na miocenskih peščeno-ilovnatih nanosih razvila zakisana prst, ki je neprimerna za rast žit in dobrih krmnih rastlin. Ponekod na obrobju, zlasti v depresijah, s slabim odtokom, so se razvila zamočvirjena in oglenjena tla, ki jih je možno izkoriščati le s predhodnim¹ agrotehničnimi ukrepi (izsuševanjem, gnojenjem z umetnimi gnojili, itd.) . /21/ Taka tla, ki se nahajajo zlasti v jugozahodnem delu Kamniško-bistriške ravnine, so bila v zadnjih letih že v precejšnjem delu usposobljena za njivsko izrabo.

Na manjših površinah so še mlada nerezvita in propustna tla, ki so poleti suha, n.pr. ponekod ob Kamniški Bistrici.

Klimatske oznake

Za kmetijsko izrabo so pomembnejše zlasti naslednje značilnosti:

Negativni temperaturni ekstremi so le izjemoma nevarni kulturam, kajti usodne nizke temperature so običajno vezane na isto obdobje s snežno odejo. Bolj nevarno je spomladansko kolebanje dnevni temperatur, saj lahko nastopajo za posevke nevarne temperature še v aprilu. Prvi mraz nastopa namreč lahko že septembra, zadnji pa najpogosteje do srede meseca aprila, včasih še celo do maja.

Razpored padavin je važen zlasti zaradi naslednjih vplivov. Prvi minimum padavin je v mesecu marcu ali februarju, drugi v avgustu. Prvi maximum pa je v mesecu juniju, drugi močnejši pa v septembru. Taka razporedba padavin je deloma neugodna zato, ker večkrat preobilne spomladanske padavine

Vporočljivo je, da se v obrobju ravnine uporablja gnojila in preden se posadi krompir, lucerna, žita, pa tudi druge kmetijske rastline, najprej izsušijo tla, da se zmanjša vlažnost in se izboljša odvodnja vode.

motijo pravočasno opravljanje del na polju. Razporeditev padavin poleti je glede tega ugodnejša, medtem ko jesensko deževje lahko zopet otežkoča spravljanje okopavin. Le v izjemnih letih je v mesecu juniju in juliju toliko padavin, da sta sušenje sena in žetev otežkočena. Talna osnova je na precejšnjem delu Kamniško-bistriške ravnine dovzetna za sušo. Vendar močnejša suša, ki je možna zlasti v mesecu juliju, nastopa v povprečju vsakih 8 do 10 let (21,18,28).

Povprečki osnovnih klimatskih pogojev niso bistveno drugačni kot v ostali Ljubljanski kotlini.

Iz navedenega je razvidno, da je treba računati z nekaterimi "usodnimi" negativnimi ekstremnimi klimatskimi dejavniki, ki pa vendarle nastopajo sporadično in torej ne vplivajo istočasno na vse kulture.

Klimatski pogoji zato omogočajo uspešno uspevanje jarega žita, koruze, krompirja in trav. Ker pa naštetim kulturam ne ustrezajo povsem enaki klimatski pogoji, ni mogoče pričakovati optimalne letine od vseh naštetih kultur hkrati.

Prirodne osnove za kmetijsko izrabo na Kamniško-bistriški ravnini so v odnosu do celotne Slovenije med ugodnejšimi. Prirodnih faktorjev, ki bi predstavljali resnejšo oviro razvoju sodobnega kmetijskega gospodarstva ni, razen nekaterih na manjša področja omejenih slabih talnih lastnosti.

Prirodno geografski razporeditev
na površ

2
Kotlina
2
2
2

afis

2
2
2
2
2

DRUŽBENO GEOGRAFSKE SPREMEMBE V
ZADNJIH 100 LETIH

Za kmetijsko izrabo ugodno zemljišče Kamniško-bistriške ravnine je že v naši starejši poselitveni dobi pritegnilo stalno agrarno naseljenost (7 str.78). Od starejših vasi ob prodni ravnini so se agrarna naselja razširila tudi v nekatere predele izven prodne ravnine. Razen Kamnika in deloma Mengša pa lahko vsa naselja do začetka prejšnjega stoletja smatramo kot agrarna naselja.

Neagrarna dejavnost se je tudi izven samega Kamnika začela razvijati že v 18.stol. To je bila slamnikarska obrt, v katero so se vključevali tudi kmečki prebivalci. Večjemu delu ljudi, ki so se vključili v to delo, pa je do nastanka tovarniških obratov bilo takoimenovano "pletenje slamnikarskih kit" le postransko delo in od tega zaslužka niso bili življenjsko odvisni. (Vid)

Prvo obdobje industrializacije v drugi polovici 19. in v začetku 20.stoletja

V drugi polovici 19.stol.so na Kamniško-bistriški ravnini nastali naslednji tovarniški obrati:
"Smodnišnica" (1852.leta), tovarna cementa v Mekinjah, tovarna sukanca in keramična delavnica na Grabnu, mlin za zemeljske barve na Šutni in tovarna žičnikov. Koncem 19.stoletja so bili ustanovljeni še nadaljnji obrati: tovarna kovinskih izdelkov "Titan" ter pivovarna in kvasarna. V Mengšu je že leta 1818 pričela obratovati pivovarna, leta 1834 pa opekarna. Koncem 19.stol.pa se je tem obratom pridružila še tovarna slamnikov.

V Domžalah pa je bilo v drugi polovici 19.stoletja ustanovljenih več tovarn slamnikov.Na nadaljnji družbeno-ekonomski razvoj pa je vplivala tudi v tem času (leta 1891) dograjena lokalna železnica Ljubljana-Kamnik. V začetku 20.stoletja pa sta pričeli obratovati še: tovarna upognjenega pohištva v

obdelati kamniško-bistriški predel

Duplici ter Slatnarjeva tiskarna v Kamniku.

Nimamo podatkov o številu zaposlencev v naštetih industrijskih obratih, vendar je treba upoštevati, da so nekateri od naštetih obratov zaposlovali le okrog 20 ljudi.

V naštetih obratih so se zaposlovali predvsem domačini, to je viški delovne sile dotedanjih povsem agrarnih gospodinjstev iz naselij Kamniško-bistriške ravnine.

Vendar je treba omeniti, da so nekateri v drugi polovici 19.stoletja ustanovljeni industrijski obrati po nekaj letih že propadli. (Vop)

Obdobje industrializacije med I. in II.svetovno vojno

Industrijski razvoj se je po I.svetovni vojni nadaljeval. Med obema vojnama je pričelo z delom več novih tovarniških obratov, med njimi, kot v predvojnem času, nekaj prav majhnih z manj kot 50 zaposlenci.

Tako so bile v Kamniku ustanovljene: tovarna gorčice (1.1923), Svilanit-tkalnica (1927), tovarna gumbov (1938) in "Vata" v Vesni (1937). V tem času pa je razen v Kamniku in Domžalah nastalo več obratov tudi v drugih naseljih Kamniško-bistriške ravnine. Tako n.pr. v Jaršah: tovarna platnenih izdelkov (1923), v Količevem: tovarna papirja in lepenke (1920), tovarna barv in lakov (1926), v Viru: tovarna sanitetnega materiala (1923), v Mengšu tovarna kvasa, parketov in trakov, za njimi pa še tovarni filca in zdravil. (26 str.644-645, 48 str. 300-321, 11 str.73-92, 15 str.92-98, 3,5 str.1110, 9 str.322-326)

Ta kronološki pregled razvoja glavnih industrijskih obratov nas opozarja:

- a) na relativno starost procesa industrializacije v tem področju,
- b) na precej močno disperznost v pogledu lokacije industrijskih objektov, saj se ti niso omejili zgolj na eno naselje, temveč so nastajali v neposredni bližini mnogih dotedaj povsem agrarnih naselij.

Vpliv razvoja neagrarnih dejavnosti na zaposlitveno strukturo pred II. svetovno vojno

Že v letu 1931, za katero so nam na razpolago podatki o zaposlitveni strukturi, lahko ugotavljamo močne vplive zaposlitvenih možnosti izven kmetijstva.

V večini administrativnih občin (ki so jih tedaj sestavljale le 1 do 2 katastrski občini, z 2 do 5 naselij, oziroma zaselki) Kamniško-bistriške ravnine je bil že leta 1931 relativni delež aktivnih prebivalcev zaposlenih v kmetijstvu manjši od 50%. Vendar so bile v tem pogledu med posameznimi občinami še precejšnje razlike. Neposredna bližina industrijskega obrata je imela še precejšnjo vlogo na razmerje med deležem zaposlenih v kmetijstvu ali industriji in obrti.

V občinah z industrijskimi obrati je bilo leta 1931 razmerje med aktivnimi kmečkimi in v industriji ter obrti zaposlenimi naslednje:

Občina	% zaposlenih v kmetijstvu	% zaposlenih v industriji in obrti
Mengeš	29,8	41,9
Jarše	28,8	51,8
Šmarca	31,1	58,7
Domžale	27,3	51,3

V ostalih občinah se je z oddaljenostjo od industrijskega obrata večal delež kmečkega in manjšal delež industrijsko-obrtnega prebivalstva.

Primeri občin, ki so bile več kot 4 km oddaljene od industrijskih obratov:

Občina	% zaposlenih v kmetijstvu	% zaposlenih v industriji in obrti
Moste	62,0	27,6
Dragometlj	69,2	12,8
Depala vas	65,1	11,8
Nasovče	78,1	15,1
Suhadole	63,6	29,3
Kaplja vas	51,5	13,6
Klanec	68,9	13,7

*od pr. W. ...
1931 ...
...
...
...*

Deloma pa je na zaposlitveno strukturo vplivala tudi socialno-posestna struktura. V naseljih z močnejšo socialno-posestno strukturo je bil tedaj relativni delež kmečkega prebivalstva kljub bližini industrijskih obratov močnejši v primerjavi z naselji, ki so bila posestno šibkejša.

Na primer: V občinah v bližini industrijskih obratov, oziroma ob prometni legi, toda z močnejšo posestno strukturo, je bilo l.1931 razmerje naslednje:

Občina:	% zaposlenih v kmetijstvu	% zaposlenih v industriji in obrti
Podgorje	58,8	26,6
Trzin	57,3	19,3

Toda relativni deleži kmečkega prebivalstva pred 35 leti nam vpliv industrije na zaposlitev ljudi v kmetijstvu le delno nakazujejo. Absolutno število kmečkega prebivalstva je bilo tedaj v večini občin še dokaj visoko, glede na areal pripadajočega zemljišča in glede na tedanje slovenske socialne razmere.

Tako je znašalo na primer l.1931 absolutno število kmečkih prebivalcev v občini Mengeš še 311 (l.1961=138), Ihanu 290 (l.1961=79), Trzinu 225 (l.1961=76), Domžalah 344 (l.1961=111), Križu 153 (l.1961=107), Radomljah 163 (l.1961=71).

Iz teh navedb povzemamo, da je relativni delež v nekmečkih dejavnostih zaposlenih ljudi v osredju Kamniško-bistriške ravnine bil že l.1931 v manjšini, da pa je pri kmečkem delu na kmetiji kot osnovnemu poklicu ostalo zaposlenih še precej ljudi. Na večjih oziroma močnejših kmetijah je bilo zaposlenih povprečno še vedno več oseb (4-5) . (6,49)

~~Kot smo v predhodnem že opozorili, je bila od naštetih industrijskih obratov večina manjših. Mnogi od njih se v predvojnem razdobju niso mečneje širili in tako hitreje odtegovali delovno silo od kmečkega dela. Poleg tega je, v predvojnem razdobju precej manjših tovarn poslovalo le krajši čas. V Kamniku so na primer delale od ustanovitve naprej le smodnišnica, tovarna usnja in tovarna kovinskih izdelkov "Titan". Mnogi tovarniški obrati so doživljali občasen zastoj zaradi političnih ali eko-~~

nomskih vzrokov (gospodarska kriza, 1. svetovna vojna, razne špekulacije, nerazvito tržišče, itd.). Tudi to je imelo vpliv na preseljevanje kmečkega prebivalstva. Dalje ni brez pomena, da je v začetku industrializacije slovenski živelj tvoril samo poceni delovno silo, ni pa prišel do vodilnih položajev. Tudi sam socialno-ekonomski položaj predvojnega industrijskega delavstva moramo presojati povsem drugače kot današnji. (V razdobju med obema vojnama je bilo na področju kamniško-domžalske občine 15 stavk zaradi zahtev delavcev po izboljšanju socialnih prilik, oziroma mezd). Znani so tudi primeri, da so industrijski delavci domžalskih tovarn slamnikov v začetku 20. stoletja odhajali na delo v tujino (v Prago, na Dunaj in Budimpešto), kjer so bili za isto delo bolje plačani. (9 str. 322-326, 37)

Industrijsko delavstvo Kamniško-bistriške ravnine so sestavljali v glavnem kmečki potomci, viški delovne sile s kmetij. Pravih proletarcev-delavcev brez vsake zemljiške lastnine je bilo še malo.

Zaradi zgoraj naštetih ekonomskih in socialnih činitelev je lastništvo in delo na zemlji ohranjalo svoj pomen in ugled. Te dejavnike moramo pri obravnavanjih sprememb v pokrajini upoštevati.

Vpliv razvoja neagrarnih dejavnosti na zaposlitveno strukturo po II. svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni se je večina obstoječih industrijskih obratov pričela širiti. Poleg tega pa je bilo zgrajenih tudi nekaj novih obratov. To je izzvalo potrebo po novi delovni sili. Število zaposlenih v industriji kot v drugih neagrarnih dejavnostih se močno zveča, medtem ko število zaposlenih v kmetijstvu hitro pada. Ekonomsko-socialni pogoji zaposlenih v neagrarnih panogah so se v primerjavi s predvojnimi stanjem bistveno spremenili, posebej tudi v odnosu do zaposlenih na kmetiji.

Od leta 1931 do 1961 se je zmanjšalo število aktivnih kmečkih prebivalcev (v absolutnem smislu) za več kot 200% v občinah: Ihan, Jarše, Šmarca, Trzin, Domžale; za več kot 100% v občinah: Homec, Mengeš, Loka pri Mengšu, Moste, Nasovče, Suhadole;

za 50-100% v občinah: Klanec, Križ, Mlaka, Kaplja vas, Volčji potok in Podgorje.

Vendar se je v eni občini število kmečkega prebivalstva celo povečalo (Depala vas). To povečanje gre na račun novopri-seljenih kmečkih delavcev na družbeno-kmetijsko posestvo.

Aktivno prebivalstvo po panogah gospodarskih dejavnosti (v okviru administrativnih občin iz leta 1931)

Občina	Leto	Kmetij.	Ind.in obrt	Druge dej.	Izven dej.	Skupaj
Loka pri Mengšu	1931	št. 119	95	29	11	254
		% 46,8	37,4	11,4	4,3	100
	1961	št. 56	207	53	77	393
		% 14,2	52,6	13,4	19,5	100
Mengeš	1931	št. 311	437	147	146	1041
		% 29,8	41,9	14,1	14,0	100
	1961	št. 138	946	220	405	1709
		% 8,0	55,3	12,8	23,6	100
Mlaka	1931	št. 86	92	19	7	204
		% 42,1	45,0	9,3	3,4	100
	1961	št. 54	181	20	49	304
		% 17,7	59,5	6,5	16,1	100
Moste	1931	št. 155	69	24	2	250
		% 62,0	27,6	9,6	0,8	100
	1961	št. 75	160	55	37	327
		% 22,9	48,9	16,8	11,3	100

x/ Zaradi možnosti primerjave so vzete kot enote predvojne občine.

Občina	Leto	Kmetij.	Ind in obrt	Druge dej.	Izven dej.	Skupa	
Dragometlj	1931	št. 81	15	12	9	117	
		% 69,2	12,8	10,2	7,6	100	
	1961	št. 51	53	19	24	147	
		% 34,6	36,0	12,9	16,3	100	
	Homec	1931	št. 133	150	26	6	315
			% 42,2	47,6	8,2	1,9	100
1961		št. 52	542	108	138	840	
		% 6,1	64,5	12,3	16,4	100	
Ihan	1931	št. 290	131	53	17	491	
		% 59,0	26,6	10,7	3,4	100	
	1961	št. 79	218	61	50	408	
		% 19,3	53,4	14,9	12,2	100	
Jarše	1931	št. 112	201	30	45	388	
		% 28,8	51,8	7,7	11,5	100	
	1961	št. 33	473	106	160	772	
		% 4,2	61,2	13,7	20,7	100	
Šmarca	1931	št. 112	211	32	4	359	
		% 31,1	58,7	8,9	1,1	100	
	1961	št. 37	273	37	84	431	
		% 8,5	63,3	8,5	19,4	100	
Trzin	1931	št. 225	76	66	25	392	
		% 57,3	19,3	16,8	6,3	100	
	1961	št. 76	265	138	106	585	
		% 12,9	45,2	23,5	18,1	100	

Občina	Leto	Kmet.	Ind.in obrt	Druge dej.	Izven d.	Skupaj
Depala vas	1931	št. 88	16	29	2	135
		% 65,1	11,8	21,4	1,4	100
	1961	št. 94	62	36	30	222
		% 42,3	27,9	16,2	13,5	100
Domžale	1931	št. 344	646	210	59	1259
		% 27,3	51,3	16,6	4,6	100
	1961	št. 111	1349	681	483	2624
		% 4,2	51,4	25,9	18,4	100
Nasovče	1931	št. 88	17	6	1	112
		% 78,5	15,1	5,3	0,8	100
	1961	št. 38	41	11	21	111
		% 34,2	36,9	9,9	18,9	100
Podgorje	1931	št. 139	63	24	10	236
		% 58,8	26,6	10,1	4,2	100
	1961	št. 73	407	65	88	633
		% 11,5	64,2	10,2	13,9	100
Radomlje	1931	št. 163	140	19	6	328
		% 49,6	42,6	5,7	1,8	100
	1961	št. 71	351	53	81	556
		% 12,7	63,1	9,5	14,5	100
Suhadole	1931	št. 91	42	6	4	143
		% 63,6	29,3	4,1	2,7	100
	1961	št. 38	83	16	15	152
		% 25,0	54,6	10,5	9,8	100

Občina	Leto	Kmetij.	Ind in obrt	Druge dejav.	Izven dejavn.	Skupaj
Kaplja vas	1931	št. 83	22	29	27	161
		% 51,5	13,6	18,0	16,7	100
	1961	št. 56	73	36	31	196
		% 28,5	37,2	18,3	15,8	100
Klanec	1931	št. 100	20	22	3	145
		% 68,9	13,7	15,1	2,0	100
	1961	št. 45	67	24	32	168
		% 26,7	39,8	14,2	19,0	100
Križ	1931	št. 153	77	34	13	277
		% 55,2	27,7	12,2	4,6	100
	1961	št. 107	126	21	49	303
		% 35,3	41,5	6,9	16,1	100
Volčji potok	1931	št. 80	48	4	4	136
		% 58,8	35,2	2,9	2,9	100
	1961	št. 55	134	7	26	222
		% 24,7	60,3	3,1	11,7	100

(49,54)

V celoti se je v obravnavanem področju zmanjšal delež kmečkega prebivalstva od leta 1931 do 1961 od 2.953 na 1.339 ljudi ali za 54,7%. Ker pa se je v povojnem času zaradi ustanovitve družbenih kmetijskih posestev v to področje priselilo tudi nekaj novih kmečkih delavcev, je upad števila zasebnih kmečkih prebivalcev še precej večji. Z omenjenim nazadovanjem in ob upoštevanju, da se je medtem celotno število prebivalstva zvečalo, je relativni delež kmečkega prebivalstva padel od 43,8% na 12,1%. (6,11 str. 73-92, 49.)

Toda v zvezi z opisanimi spremembami v zaposlitveni strukturi, moramo upoštevati še nekatere druge značilnosti.

Industrijsko gospodarstvo na Kamniško-bistriški ravnini sestavlja večje število obratov, ki niso skoncentrirani v enem centru, temveč so razporejeni sredi agrarnega zemljišča vzdolž Kamniške Bistrice od Kamnika preko Domžal. Pri tem ni nepomembno, da industrija ni navezana na domačo surovinsko bazo. Za lokacijo je bila najpogosteje odločilna vodna sila in razpoložljiva delovna sila. Razvojne možnosti niso vodile do ustanovitve tako močnih in obsežnih industrijskih obratov - kombinatov, ki bi dominantno vplivali na transformacijo pokrajine, najsi bo z industrijskimi napravami ali industrijskimi naselji. Razen iz manjših delavskih naselij okrog tovarn je do zadnjih let večji del industrijskih delavcev prihajal iz vasi. Zato je dobršen del prebivalstva kljub zaposlitvi v industriji ostajal v zvezi z zemljo, ki mu je nudila dodaten vir dohodkov. To še tembolj, ker je bil velik del kmetov-delavcev potomcev kmečkih družin, ki so sodelovali v prostem času doma na posestvu ali pa so imeli tudi sami vsaj majhen kos obdelovalne zemlje. Šele v najnovejši dobi po letu 1950 se je začel pomembneje večati delež delavcev, ki so se že "povsem odtujili zemlji". K temu so pripomogli močno izboljšani ekonomski pogoji zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, pa tudi dejstvo, da se je precej ljudi v tem času priselilo od drugod. Le-ti pa niso več posedovali obdelovalne zemlje.

Navedeno stanje je vsaj deloma razvidno iz podatkov o razmerju med številom kmečkih in nekmečkih članov tistih gospodinjstev, ki so posedovala zemljo. Leta 1960 se je od skupno 9.486 oseb tistih gospodinjstev, ki so posedovali zemljo, 1.530 oseb ali 16,1% bavilo s kmetijstvom kot osnovno dejavnostjo, 13,3% je bilo gospodinj, ki so občasno opravljale kmečka dela, 70,5%-ni delež teh gospodinjstev pa so sestavljali člani, zaposleni v neagrarni dejavnosti, otroci, študenti in dijaki. (33)

V območju ob Kamniški Bistrici, ob glavni osi novih neagrarnih naselij in industrijskih obratov je bil delež oseb gospodinjstev z zemljo, toda zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, še višji. Na primer v območju k.o. Domžale 78,5%, Jarše 75,2%, Podrečje 80,1%, Depala vas 77,2%, itd.

*Fotografija s kamniškega območja
Kamniško-bistriška ravnina
Kamniška Bistrica
Domžale
Jarše
Podrečje
Depala vas*

*Prebivalstvo
Kamniška Bistrica
Domžale
Jarše
Podrečje
Depala vas*

Ta razmerja se nanašajo na vsa gospodinjstva z zemljo ne glede koliko jo posedujejo. Zato je za proučevanje agrarne strukture pomembnejše, če vzamemo v pretres le gospodinjstva, ki so posedovala nad 5 ha zemlje. V 19-ih katastrskih občinah je v gospodinjstvih z nad 5 ha zemlje (leta 1960) bil delež članov, zaposlenih izven kmetijstva in neaktivnih članov večji od 50%. To pa pomeni, da sta v povprečju odpadli na vsako gospodinjstvo z nad 5 ha zemlje manj kot 2 osebi, katerima je bilo kmečko delo edini poklic. V šestih katastrskih občinah je v povprečju odpadla na gospodinjstvo z nad 5 ha zemlje 1 oseba, ki ji je bilo kmetijstvo edini poklic, v desetih katastrskih občinah 1 do 1,5, v petih katastrskih občinah 1,5-2 in le v eni nad 2 osebi. (33)

Vendar je treba upoštevati tudi gospodinje, ki poleg gospodinjskih del občasno opravljajo tudi kmečka dela. Na gospodinjstva z nad 5 ha zemlje je odpadlo v povprečju 0,6 oseb-gospodinj, ki jim kmečko delo ni bilo poglavitno opravilo.

Vsled takih razmerij je razumljivo, da so tudi nekmečki prebivalci morali v prostem času sodelovati pri kmečkem delu, saj na kmetiji z nad 5 ha zemlje s slabimi tehničnimi pripomočki, ob glavnih kmečkih delih (npr. spravljanju pridelkov) nista mogli - vzeto v povprečju - 1 do 2 osebi, od katerih pa je ena bila v mnogih primerih tudi gospodinja, opraviti vsega dela.

Klanec	1,5	0,6
Podgorje	1,5	1,1
Kapljice vas	1,4	0,3
Križ	1,6	1,6
Jarše	1,0	0,7
Ihan	1,2	0,8
Vončiče	0,9	0,8
Hodas	1,2	0,6
Sveti	1,3	0,3

Te stvari se naj ovetilimo da z rezultati...
 bile opravljene, sed delavci v...
 tij, da se...
 Analizirani delavci...

100 papir

POVPREČNO ŠTEVILO KMEČKIH PREBIVALCEV NA 1 GOSPODINJSTVO z
NAD 5 ha ZEMLJE

K.o.	Povprečno število kmečkih prebivalc.	Povprečno število gospodinj, ki občasno opravljajo kmeč. dela
Nasovče	1,3	1,1
Trzin	1,7	0,4
Študa	1,5	0,3
Stob	1,1	0,4
Mlaka	1,4	1,3
Moste	2,2	0,7
Mengeš	1,4	0,6
Loka	1,3	0,3
Depala vas	1,0	0,2
Podrečje	1,0	0,8
Radomlje	1,0	0,9
Šmarca	1,0	0,8
Suhadole	1,9	0,1
Volčji potok	1,8	0,3
Dragomelj	2,4	2,2
Selo	1,5	0,8
Klanec	2,0	0,7
Podgorje	1,5	1,1
Kaplja vas	1,4	0,5
Križ	1,6	0,6
Jarše	1,0	0,7
Ihan	1,2	0,6
Domžale	0,9	0,8
Homec	1,5	0,6
Skupaj	1,5	0,5

To stanje pa naj osvetlimo še z rezultati ankete, ki je bila opravljena med delavci v enem izmed industrijskih podjetij, ki pa nedvomno niso izjemni za to področje.

Anketirani industrijski delavci so izven redne službe

v prostem času delali še:

- a) pri kmetu 12,2%
- b) pri obrtniku 5,5%
- c) pri sorodnikih 9,9%
- d) doma 59,7%
- e) tam, kjer se najde delo 12,7% (49 str. 108-150)

na ju bo točen

Ob teh podatkih lahko sklepamo, da je precej ljudi v času izven redne službe opravljalo kmečko delo, saj se poleg točke a), tudi na odgovore pod točko c) in d) nanaša kmečko delo.

Poleg tega pa lahko iz ankete ugotovimo, da pri kmečkem delu v prostem času niso sodelovali le nekateri člani gospodinjstev z zemljo, temveč tudi nekateri delavci z malo zemlje ali celo brez nje. To potrjujejo rezultati ankete, ki kažejo, da si je z dopolnilnim delom:

- a) 31,9% anketiranih industrijskih delavcev zaslužilo za hrano
- b) 30,5% " " " " za stanovanje
- c) 15,6% " " " " denar
- d) 22,0% " " " " različne druge
usluge .(49 str 108-150)

na 2

Do leta 1960, za katero veljajo navedeni statistični pokazatelji, je torej na močnejših kmetijah (z nad 5 ha) Kamniško-bistriške ravnine, ostal povprečno še en moški, ki je vodil kmetijo, ter večinoma po ena ženska, ki je poleg gospodinjstva opravljala tudi kmečka dela. Obstoj kmetije je bil zato vezan na delo ostalih izven kmetijstva zaposlenih ljudi.

Kakšne pa so nadaljnje tendence spreminjanja števila kmečkega prebivalstva lahko še najbolje nakažemo s primeri starostne strukture moških kmečkih prebivalcev v nekaterih naseljih in sicer v letu 1963.

Letniki	Število moških kmečkih prebivalcev			
	Naselje	Trzin	Dragomelj	Rodica
1936-1945		4	-	-
1926-1935		5	2	-
1916-1925		1	3	-
1906-1915		7	4	-
1896-1905		11	3	1
1886-1895		8	-	3
starejši		2	1	-

(50)

Absolutno število aktivnih kmečkih prebivalcev v naselju, ki je pod močnim vplivom industrializacije - v Rodici, je brezperspektivno. V Trzinu na primer, ki je naselje z močnejšo socialno posestno strukturo, je sicer tudi več kot polovica kmetov stara nad 60 let. Ostalo pa je še nekaj mlajših gospodarjev. Toda, če upoštevamo, da je bilo v Trzinu l.1962 skupno 32 gospodinjstev z nad 5 ha zemlje, je bil torej le pri polovici stalno doma zaposlen moški v aktivnih letih. Isto velja za naselje Dragomelj. Na nadaljno usmerjanje mladih ljudi v kmečko delo, doma na kmetiji, pa nedvomno močno učinkuje po letu 1963, vedno hitrejša širitev družbenih kmetijskih posestev, ki naveden proces še pospešuje. (50)

Iz navedb o stanju in spreminjanju strukture kmečkega prebivalstva lahko povzamemo naslednje:

1. Kljub dolgoletnemu procesu industrializacije, pod vplivom katere se je število kmečkega prebivalstva na Kamniško-bistriški ravnini stalno manjšalo, do II. svetovne vojne to zmanjšanje ni doseglo stopnje, da ne bi kmetije še prevzemal moški, ki bi se še popolnoma posvetil kmečkemu delu. Delo v industriji pred II.vojno ni pomenilo boljši življenjski vir v primeri z delom na boljši kmetiji. Zaradi občasnih gospodarskih težav v industrijskih podjetjih je kmetijstvo uživalo tudi določen socialni ugled. Razvoj industrije ni bil ekonomsko toliko močan, da bi lahko predstavljal panogo, ki bi povsem spremenila človekov odnos do zemlje. (38)

2. Po drugi svetovni vojni se je zaradi hitrega razvoja industrijskih obratov, izboljšanih življenjskih pogojev zaposlenih v industriji in drugih neagrarnih dejavnostih to razmerje bistveno spremenilo. Vedno manj mladih ljudi je ostajalo samo pri kmečkem delu. Toda kljub zaposlitvi v neagrarnih panogah je velik del ostajal še dodatno zaposlen na kmetiji, ali je obdeloval svoj kos zemlje, s čimer pa ni le pomagal ohranjati obstoj kmetije, temveč je bil za tako delo tudi še zainteresiran, ker mu je to izboljševalo življenjske pogoje.

Tako stanje pa vendarle še ni bistveno vplivalo na spreminjanje starega agrarnega gospodarjenja, temveč le na delno prilagajanje novim razmeram.

za leto 1886 in 1887, kjer prikazuje spremembe v pogledu na število ali manjšanje števila posestnikov posestov, posestov posestnikov skupin in njih pripadajočega zemljišča. Če razvoj opazujemo v okviru posameznih katastrskih občin, se opazijo več manjšine spremembe. V nekaterih katastrskih občinah se je prišlo večji število malih posestov do 2 ha zemlje. V okviru posestov skupin pa je bilo do 2 ha zemlje, se je večina do druge katastrske občine zmanjšala ali zmanjšala število posestnikov in posledično - za enega ali dva posestnika. V nekaterih občinah, ki so tedaj nastajale, so rezultati dokupa ali prodaje manjšega dela zemlje, povečanja ali manjšanja zaradi izdelave, zaradi dednin, delavcev in podobno. To je razumljivo, saj je za kmetno celotno posestvo posestvo in eden izmed otrok, ki so bili na svojih izplačnih delah ali kmetstvu le toliko potrebni, da so se lahko postavili ali novonastali hišo.

Socijalno-ekonomski spremembe v razdobju od leta 1880 do 1914

Vzlog razvoja v tem obdobju lahko opazujemo z naslednjimi rezultati:

R A Z V O J S O C I A L N O P O S E S T N I H R A Z M E R
od leta 1828 do 1961

Kakšne spremembe je doživljalo agrarno gospodarstvo zaradi predhodnih navedb o družbeno-ekonomskih procesih, naj najprej skušamo posredovati še s pomočjo analize socialno-posestnih razmer. V ta namen smo proučili socialno-posestno stanje v okviru posameznih katastrskih občin v letih 1828 (za 12 katastrskih občin), 1868 (za 24 katastrskih občin) in 1961 (za 24 katastrskih občin).

Spreminjanje števila gospodinjstev posameznih zemljiško-posestnih skupin

Obdobje 19. stoletja, ki smo ga proučili po podatkih za leto 1826 in 1880, kaže neizrazite spremembe v pogledu večanja ali manjšanja števila posestnikov posameznih socialno-posestnih skupin in njim pripadajočega aréala. Če razvoj opazujemo v okviru posameznih katastrskih občin, se opaža več manjših sprememb. V nekaterih katastrskih občinah se je pričelo večati število malih posestnikov z do 2 ha zemlje. V okviru posestnih skupin z nad 2 ha zemlje pa se je od ene do druge katastrske občine zvečalo ali zmanjšalo število posestnikov le neznatno - za enega ali dva posestnika. Majhne spremembe, ki so tedaj nastajale, so rezultat dokupa ali prodaje manjšega deleža zemlje, povečanja ali manjšanja zaradi zadolžitve, zaradi dednih deležev in podobno. To je razumljivo, saj je na splošno celotno posestvo podedoval le eden izmed otrok, ostali so dobili izplačane deleže ali kvečjemu le toliko zemlje, da so si lahko postavili stanovanjsko hišo.

Socialno-posestne spremembe v razdobju od leta 1880 do 1960

Pregled razvoja v tem obdobju lahko okarakteriziramo z naslednjimi rezultati:

manjša za otro

ŠTEVILLO ZALESNIKH GOSPODINSTEV POSAMEZNIH SOCIALNO-POSESTNIH SKUPIN
 NA KAMNIŠKO-BISTRIŠKI RAVNINI (23 k.o.) LETA 1880 IN 1960

L e t o	P o s e s t n i k i z:				
	o-0,5ha	0,6-2ha	2-5ha	5-8ha	nađ 8ha
1880	445	398	329	214	384
1960	1890	539	398	255	316
Razlika	+1445	+141	+69	+41	-68
Sahedole	1826	7	8	15	7
1880	7	16	3	1	24
1960	24	19	14	8	25
Redenlje	1826	7	8	15	7
1880	25	19	16	7	21
1960	78	25	22	14	23
Rošte	1826	25	5	17	18
1880	15	18	23	14	23
1960	67	24	28	21	23
Šarnon	1826	14	4	6	13
1880	13	18	3	10	7
1960	60	30	22	7	18
Horoce	1826	3	6	26	17
1880	6	8	23	18	27
1960	132	30	28	21	27

ŠTEVILO ZASEBNIH GOSPODINJSTEV POSAMEZNIH SOCIALNO-POSESTNIH
SKUPIN PO K.O. KAMNIŠKO - BISTRISKE RAVNINE V LETIH 1826,

1880 in 1960

K.o.	Leto	Števílo posestnikov z				
		0-0,5ha,	0,5-2ha,	2-5ha	5-8ha	več od 8
Nasovče	1826	8	3	6	12	11
	1880	7	11	10	11	9
	1960	12	8	15	4	14
Klanec	1826	13	12	13	7	11
	1880	14	15	11	10	11
	1960	27	11	7	10	19
Suhadole	1826	7	5	2	3	24
	1880	7	16	3	1	25
	1960	26	10	12	3	18
Radomlje	1826	7	8	15	7	18
	1880	25	19	16	7	21
	1960	74	25	22	14	13
Moste	1826	25	5	17	18	16
	1880	25	18	23	14	15
	1960	67	22	23	21	15
Šmarca	1826	10	3	6	15	9
	1880	15	18	5	10	7
	1960	66	30	18	7	10
Homec	1826	3	6	26	17	12
	1880	6	6	25	18	12
	1960	132	30	18	21	15

K.o.	Leto	Š t e v i l o p o s e s t n i k o v z				
		o-0,5ha,	0,5-2ha,	2-5ha,	5-8ha	več od 8ha
Mlake	1826	15	24	19	3	4
	1880	16	23	14	3	4
	1960	44	19	17	9	5
Podrečje	1880	17	26	16	9	9
	1960	274	26	21	17	4
Stob	1880	20	11	14	6	9
	1960	69	24	14	3	4
Podgorje	1880	19	16	9	7	37
	1960	70	28	16	7	30
Mengeš	1880	58	55	46	40	56
	1960	268	66	52	39	30
Depala vas	1880	10	7	9	8	6
	1960	13	12	9	6	9
Ihan	1880	22	14	12	8	15
	1960	35	18	16	7	7
Dragomelj	1880	9	12	5	4	10
	1960	28	9	13	9	9
Trzin	1880	32	30	7	9	31
	1960	77	34	17	16	16
Selo	1880	16	13	7	8	11
	1960	18	20	14	9	13
Kaplja vas	1880	8	8	7	2	19
	1960	27	10	4	5	14

K.o.	Leto	Š t e v i l o p o s e s t n i k o v z				
		o-0,5ha,	0,5-2ha,	2-5ha,	5-8ha,	nad 8ha
Domžale	1880	35	25	20	9	12
	1960	295	43	17	5	11
Jarše	1880	23	13	26	5	9
	1960	129	40	16	6	9
Študa	1880	14	7	7	7	6
	1960	30	13	13	6	9
Loka	1880	24	14	14	8	16
	1960	30	15	18	18	11
Križ	1880	22	15	15	5	12
	1960	57	21	20	7	13
Volčji potok	1880	1	6	8	5	22
	1960	22	5	6	6	18
Skupaj	1880	445	398	329	214	384
	1960	1890	539	398	255	316
Razlika		+1445	+141	+69	+41	-68

skupin se se sicer, razen v največji skupini (nad 8ha), zve-
dali, vendar se je v tej relativni delov, pripadajo posredni
skupini, spramenil največ za 3%. Na največilnejšo skupino po-
sednikov, ki zasedajo le vrt ali sadovnjak o hišo (z do 0,5ha)
je odpadlo leta 1960 vendar samo 5,8% vseh površin, ki so jih
imeli v posedi zasedni lastniki. Tudi posredni skupine s
do 2ha so praravnili le 8,7% površin. Tako je torej od skupne
ga areala, pripadajočega posrednikom, ostalo do leta 1960 v
lasti posredne skupine s nad 8ha zemlje še 70,9% zemlje, oproti
73,3% v letu 1880.

Skupno gledano se je torej spramenil delež največilne
posredne skupine s nad 8ha zemlje, ki se je v relativni delov

Pregled večanja oziroma manjšanja števila posestnikov v okviru celotnega obravnavanega prostora kaže precej velike razlike. Od leta 1868 do 1960 se je skupno število posestnikov povečalo od 1770 do 3318 oseb ali za 91,9%. Toda to večanje gre večinoma na račun povečanega števila posestnikov z do 0,5 ha zemlje, to je posestnikov, ki posedujejo le hišo z večjim ali manjšim vrtom oziroma sadovnjakom. Pri povečanju števila posestnikov ostalih socialno-posestnih skupin je ^{treba} upoštevati, da se je število posestnikov v skupinah z 2-5 in s 5-8ha povečalo deloma zaradi zmanjševanja števila posestnikov v skupini z nad 8ha. Skupina posestnikov z nad 8ha je sploh edina, ki izkazuje zmanjšanje. V splošnem se je torej število posestnikov najmočnejše posestne skupine z nad 8ha zemlje zmanjšalo za 68 posestnikov ali za 18%. Število posestnikov v posestni skupini s 5-8ha, ki se je povečalo za 41 posestnikov ali 19%, pa je torej naraslo, deloma zaradi zmanjšanja močnejših posestev (z nad 8ha), deloma pa tudi zaradi zvečanja posesti nekaterih manjših posestnikov.

Zvečanje števila posestnikov v skupini z 0-0,5ha oziroma 0,6-2ha zemlje pa je predvsem rezultat nastajanja delavskih ali podelavskih gospodinjstev, ki pa poleg hiše posedujejo še nekaj zemlje.

Jakost tega procesa nam osvetljujejo spremembe arealov, pripadajočih posameznim skupinam posestnikov. Relativni in absolutni deleži zemljišč posestnikov posameznih posestnih skupin so se sicer, razen v najmočnejši skupini (nad 8ha) zvečali, vendar se je s tem relativni delež, pripadajoč posamezni skupini, spremenil največ za 3%. Na najštevilnejšo skupino posestnikov, ki poseduje le vrt ali sadovnjak s hišo (z do 0,5ha) je odpadlo leta 1960 vendarle samo 3,8% vseh površin, ki so jih imeli v posesti zasebni lastniki. Tudi posestniki skupine z do 2ha so posedovali le 8,7% površin. Tako je torej od skupnega areala, pripadajočega zasebnikom, ostalo do leta 1960 v lasti posestne skupine z nad 5ha zemlje še 70,9% zemlje, napram 79,3% v letu 1880.

Najpomembnejše se je torej spremenil delež najmočnejše posestne skupine z nad 8ha zemlje, ki se je v relativnem smislu

od polovice leta
do konca leta
ostali

ali posestnikov ali objektov

zmanjšal od leta 1880 do 1960 za 84%. Ker je v obravnavanem razdobju ostal skupen areal zemljišč, pripadajočih zasebni-
kom Kamniško-bistriške ravnine, skoraj isti, kažejo relativni deleži precej dobro tudi absolutne spremembe.

POVRŠINE V LASTI ZASEBNIH GOSPODINJSTEV Z DO 5ha IN Z NAD
5ha V K.O.KAMNIŠKO-BISTRISKE RAVNINE LETA 1826,1880 IN 1960

K.o.	Leto	o-5ha	nad 5ha	Razlika are- alov pripad. posest.skup. z nad 5 ha med obdobji
✓ K Nasovče	1826	27,4	226,1	
	1880	54,6	201,0	- 24,5
	1960	68,2	190,2	-11,4
✓ K Klanec	1826	62,9	204,2	
	1880	53,8	230,1	+ 25,9
	1960	37,5	304,9	+ 74,8
✓ K Suhadole	1826	13,5	382,2	
	1880	33,0	352,8	- 29,4
	1960	41,8	267,4	- 95,4
✓ K Mlaka	1826	84,4	68,7	
	1880	76,8	57,7	- 11,0
	1960	82,4	115,2	+ 57,5
✓ D Radomlje	1826	62,2	230,9	
	1880	83,9	250,0	+ 19,1
	1960	117,5	263,1	+ 13,1
✓ K Moste	1826	66,7	321,1	
	1880	97,5	307,6	- 13,5
	1960	116,7	329,5	+ 21,9

skl. obsesti
popolno

K.o.	Leto	o-5ha	nad 5ha	Razlika arealov pripad. posest. skupini z nad 5ha med obdobji
K Šmarca	1826	21,9	207,6	
	1880	42,9	161,7	- 45,9
	1960	94,7	163,1	+ 1,4
D Homec	1826	106,7	240,7	
	1880	102,0	235,6	- 5,1
	1960	114,5	322,9	+87,3
Podrečje K	1880	84,2	155,6	- 37,36
	1960	129,6	159,3	+ 3,7
Stob D	1880	55,5	161,8	+ 15,1
	1960	85,9	59,1	-102,7
K Podgorje	1880	55,8	540,3	+ 26,7
	1960	106,9	506,1	- 34,2
D Mengeš	1880	241,1	1001,9	- 0,4
	1960	294,7	632,6	-369,3
D Depala vas	1880	40,4	131,2	+ 37,9
	1960	42,2	144,4	+ 13,2
D Ihan	1880	68,9	239,7	- 80,5
	1960	81,5	139,1	-100,6
D Dragomelj	1880	30,9	179,1	
	1960	57,3	151,0	- 28,1
D Trzin	1880	58,2	464,7	
	1960	102,6	301,3	-163,4
D Selo	1880	40,6	182,8	
	1960	71,7	221,6	+ 38,4

Handwritten notes in a box:
 skupina
 pripad. posest.

Handwritten note: 2 areal

K.o.	Leto	o-5ha	nad 5ha	Razlika arealov pripad. posest. skupini z nad 5ha med obdobji
K Kaplja vas	1880	40,4	275,3	
	1960	26,4	248,9	- 26,4
D Domžale	1880	93,5	200,1	
	1960	140,4	162,74	- 37,36
D Jarše	1880	95,4	147,2	
	1960	130,9	160,3	+ 13,1
D Študa	1880	35,1	107,1	
	1960	62,5	133,8	+ 26,7
D Loka	1880	68,8	244,2	
	1960	77,4	243,8	- 0,4
K Križ	1880	78,2	155,7	
	1960	105,0	189,6	+ 33,9
K Volčji potok	1880	32,8	385,4	
	1960	34,6	295,9	- 89,5
Skupaj	1880	1664,3	6369,2	
	1960	2107,7	5748,8	
Razlika		+443,4	-620,4	

(51,52,53)

*verjetno je
ocena posesti
opremljena
obsežno del*

Navedene spremembe v celotnem področju kažejo torej manjšanje števila najmočnejših posestnikov (z nad 8ha) in njim pripadajočega areala; ter večanje števila in areala posestnikov z 2-8ha zemlje.

Iz tega splošnega pregleda je možno ugotoviti, da v času od leta 1880 do 1960 ni prišlo do enostavnega razkroja starih posestnih razmer, temveč, da se je razkroj vršil le postopoma in je do leta 1960 prišlo le do delnih sprememb.

To si lahko razlagamo s predhodnimi ugotovitvami. Do II. svetovne vojne je dobršen del močnejših posestev še vedno imel naslednika-kmeta, ki je prevzel kmetijo. Zato so se običajno od kmetije cepili manjši deli, največkrat kot dedni deleži. Toda pogosto so se tudi dedni deleži izplačevali v denarju.

Vpliv družbeno-ekonomskih sprememb na socialno-posestne razmere se izraziteje pokaže šele, če vzamemo v pretres posamezne katastrske občine, ne pa celotno obravnavano področje.

Grupiranje katastrskih občin glede na jakost spremenjenih socialno-posestnih razmer v razdobju od 1880 do 1960 leta nam pokaže tri glavne skupine:

- a) katastrske občine, v katerih so se posestne razmere okrepile v smislu povečanja števila posestnikov z nad 5ha zemlje,
- b) katastrske občine, v katerih se skupno število posestnikov z nad 5ha zemlje ni bistveno spremenilo,
- c) katastrske občine, v katerih se je število posestnikov z nad 5ha zemlje močneje zmanjšalo.

V prvi skupini so katastrske občine, na ozemlju katerih ni industrijskih obratov in ki so najbolj oddaljene od industrijske zone Kamniško-bistriške ravnine. Vendar pa npr. tudi nekatere katastrske občine v neposredni bližini industrijskih obratov kažejo ojačanje socialno-posestnih razmer (k.o. Homec in K.o. Študa).

Med katastrskimi občinami, ki izkazujejo najizrazitejše nazadovanje števila posestnikov z nad 5ha zemlje, so resda k.o. Domžale, Mengeš, Stob, v katerih so najmočneje urbanizirana naselja.

Gibanyo
 Večanje ali manjšanje števila posestnikov posameznih socialno-
 posestnih skupin po k.o. od 1.1880-1960

K.o.	0-0,5	0,5-2	2-5	5-8	nad 8	Večanje ali manjš. areala pripadaj. posestn. z nad 5ha ha
	št	št	št	št	št	
a)						
Klanec	+13	-4	-4	0	+8	+ 74,8
Moste	+42	+4		+7		+ 21,9
Homec	+126	+24	-7	+3	+3	+ 87,3
Mleka	+28	-4	+3	+5	+1	+ 57,5
Križ	+35	+6	+5	+2	+1	+ 33,9
Selo	+2	+7	+7	+1	+2	+ 38,4
Študa	+16	+6	+6	-1	+3	+ 26,7
o)						
Stob	+49	+13		-3	-5	-102,6
Podgorje	+51	+12	+7		-7	- 34,2
Mengeš	+210	+11	+6	-1	-26	-369,2
Trzin	+45	+4	+10	+7	-15	-163,4
Kaplja vas	+19	+2	-3	+3	-5	- 26,4
Domžale	+260	+18	-3	-4	-1	- 37,3
Volčji pot	+21	-1	-2	+1	-4	- 89,5
Ihan	+13	+4	+4	-1	-8	-100,6
Suhadole	+19	-6	+9	+2	-7	- 95,4
b)						
Radomlje	+49	+6	+6	+7	-8	+ 13,1
Loka	+6	+1	+4	+10	-5	- 0,4
Podrečje	+257		+5	+8	-5	+ 3,7
Depala vas	+3	+5		-2	+3	+ 13,2
Nasovče	+5	-3	+5	-7	+5	- 11,4
Dragomelj	+19	-3	+8	+5	-1	- 28,1
Šmarca	+51	+12	+13	-3	+3	+ 1,4
Jarše	+106	+27	-10	+1		+ 13,1

Toda po drugi strani so v tej skupini tudi katastrske občine, v katerih ni industrije, oziroma močnejše urbaniziranih naselij (npr. Podgorje, Volčji potok, Ihan) ali pa so celo v precej periferni legi (Suhadole, Kaplja vas). Ti primeri kažejo, da je v splošnem na spremembe socialno-posestnih razmer vplivala deagrarizacija in so torej naselja v neposredni bližini industrijskih centrov doživljala v splošnem močnejše spreminjanje socialno-posestnih razmer. Toda precej izjem nam priča, da je zaradi tradicionalnih zemljiško-posestnih "pravil" o dedovanju, težnja, da se kmetija ohrani in podobno, proces razkroja socialno-posestnih razmer vendarle precej šibkejši kot npr. proces preseljanja kmečkih prebivalcev. Zato se močnejša ali slabša intenziteta razkroja socialno-posestnih razmer ne ujema v vseh primerih z naselji močnejše ali slabše preseljitve kmečkega prebivalstva.

Pa tudi sam "vdor" večjega števila delavskih družin s postavitvijo hiše z vrtom v najnovejšem času, ko so nastajala taka gospodinjstva v večjem številu, na splošno ni močnejše "razbijal" stare posestne strukture. Deloma je temu vzrok tudi manjša zainteresiranost za lastništvo nad zemljo, zaradi izgube drugih ekonomskih bonitet (npr. otroške doklade). Zato se na primer v katastrskih občinah v industrijski zoni: Jarše, Podrečje, Šmarca, areal posestnikov z nad 5ha zemlje v razdobju 1880-1960 sploh ni zmanjšal.

Razkroj socialno-posestnih razmer je do leta 1960 napredoval torej v smeri počasnega odcepljanja manjših deležev večjih kmetij. Ta proces pa je bil mnogo bolj počasen kot bi lahko pričakovali po številkah o močnem padcu števila kmečkega prebivalstva. (51,52,53,38)

Polčasno odcepljanje

(prelopa) porlopa

*ava fopand
a) postopno
b) fopand ostano
delovodno kase*

*skladu objektivni arhivski objavljati
popisno vstaviti*

Spremembe zemljiške razdelitve od 1.1826-1960

Proces spreminjanja socialno-posestnih razmer smo zasledovali tudi z razvojem velikosti zemljiških parcel v 8 katastrskih občinah. Izbrali smo katastrske občine, ki se razlikujejo med seboj po jakosti vpliva urbanizacije in po zemljiški razdelitvi. Izbrali smo namreč katastrske občine na prodni ravnini z zemljiško razdelitvijo na pravilne delce, kot katastrske občine, ki leže deloma v vlažnejšem obrobnem predelu in v katerih se menjajo sklenjene proge z delci. (8 str. -- 40-41, 7 str. 3-94)

Povprečna velikost njivskih, travniških in gozdnih parcel zasebnih posestnikov leta 1826 in 1960.

Kat.občina	Njivske p.		Travniške p.		Gozdne parcele	
	1826	1960	1826	1960	1826	1960
	a,m	a,m	a,m	a,m	a,m	a,m
Radomlje	27,38	29,93	20,25	24,36	83,44	55,82
Šmarca	39,06	33,46	18,66	23,92	67,67	61,20
Moste	26,23	32,37	20,64	26,90	35,67	29,88
Mlaka	39,45	39,97	21,31	22,23	92,29	64,60
Homec	41,37	30,69	19,77	22,94	40,46	56,37
Klanec	31,17	31,98	25,57	30,94	72,16	46,50
Nasovče	37,92	37,21	12,96	29,46	48,79	39,44
Suhadole	28,80	34,33	30,29	26,60	62,12	50,81

Primerjava velikosti njivskih parcel v šestih od osmih katastrskih občin kaže od leta 1826 do 1960 povprečno povečanje za nekaj arov. To povečanje resda ni veliko, izraža pa tendenco, ki je v skladu z že navedenimi trditvami, da socialno-posestne razmere na Kamniško-bistriški ravnini niso doživele bistvenega razkroja. Zatorej je razumljivo, da so se od 1.1826 do 1960 njivske parcele celo zvečale. Vendar pa povprečne velikosti zasebnih njivskih parcel, ki se gibljejo v posameznih katastrskih občinah od 29 do 40 arov, posejane običajno z več

*Popis Šmarca
krajine manjševanje parcel*

kot 5 kulturami, pogosto precej ozke in razmetane; vsi ti elementi so bili dovolj negativni, da povečanje za nekaj arov ne moremo smatrati kot bistven korak k spremembi v izrabi tal. Le dve katastrski občini kažeta zmanjševanje njivskih parcel (Šmarca, Homec). Obe ležita v zoni močnejše urbanizacije s porastom zlasti malih nekmečkih posestnikov, ki so pogosto tudi na njivski površini, ki so jo dedovali ali kupili, postavili hišo z vrtom, toda ostali del njive je še ostal registriran kot njivska površina.

Primerjave o manjšanju ali večanju parcel sadovnjakov, vrtov in travnikov, ki v omenjenem razdobju kažejo na splošno povečanje, ne moremo jemati kot pomembnejše pokazatelje, saj so bili že sami kriteriji vnašanja teh zemljiških kategorij v kataster, v obeh primerjanih letih različni. (51,52)

Gozdne parcele so v tem pogledu karakterističnejše. Povprečne velikosti gozdnih parcel so se zmanjšale, kar pa je razumljivo, saj so se ravno gozdne parcele najpogosteje delile zaradi dedovanja.

Njivske parcele kot najtipičnejši element kmetijske izrabe tal v tem področju se torej od začetka 19. stoletja do leta 1960 niso bistveno spremenile. Bistvene spremembe so doživele le v neposrednem okolišju nastajanja novih naselbinskih jeder.

*na eni strani uporaba
za 5 kultur*

S P R E M E M B E V I Z R A B I T A L

Spremembe zemljiških kategorij

Primerjave arealov posameznih zemljiških kategorij v okviru celotnega obravnavanega področja kažejo v obdobju 1880 do 1965 naslednje spremembe.

Obdelovalne površine se v tem času kot celota niso zmanjšale, kljub razvoju naselij, komunikacij in drugih objektov, ki so pogosto nastajali na obdelovalnih površinah. Ker pa so bile po II. svetovni vojni izvršene nekatere melioracije v robnem, močvirnem ali poplavnem področju, je iz nekdanjih nerodovitnih ali gozdnih površin bilo pridobljeno nekaj novih obdelovalnih kompleksov.

Statistične primerjave njivskih površin kažejo, da so se njive v obdobju 19. stoletja (med leti 1826-1880) še širile. V sedanjem stoletju pa so se, če vzamemo celotno obravnavano področje, manjšale in sicer v obdobju od 1880-1965 za 11%. V tem času so se njivske površine zmanjšale v 17. od 23. obravnavanih katastrskih občinah. Njivske površine so se umikale ponekod s slabših vlažnejših ali plitvejših peščenih tal, kjer so se transformirale v travnike, deloma pa so se spreminjale v sadovnjake, vrtove ali celo nerodovitne površine zaradi širjenja naselij. Na zmanjšanje njivskih površin je poleg same širitve naselij brez dvoma vplival tudi spremenjen odnos do kmetijskega zemljišča. To kaže že sam proces večanja njivskih arealov med leti 1826 in 1880, to je v dobi samooskrbnega kmetijstva, ko so se za njive izkoriščala tudi slabša tla. Zatem pa so se njivske površine na slabših tleh ponovno spreminjale predvsem v travne površine. Toda ta proces opuščanja njiv do leta 1960 ni bil še toliko intenziven in obsežen, da bi bistveneje vplival na preobrazbo agrarne pokrajine. Poleg tega pa je na mnogih področjih ta proces zavrnil tudi družbeni poseg. Po izvršenih melioracijah so namreč novo ustanovljeni družbeni obrati pričeli usposablјati novo zemlјjšče za njivske površine. Zato na primer katastrske občine

*samooskrbnega kmetijstva -
na površine obsevanje*

2
Njivske površine
samooskrbnega kmetijstva
na površine obsevanje

Ce so spremembe v realnosti

OBDELOVALNE POVRŠINE V K.O. KAMNIŠKO-BISTRISKE RAVNINE V LETIH
1826, 1880, 1960 in 1965

K.O.	Leto:	Njive ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Jarše	1826	179,05	27,72	5,90
	1880	179,05	27,72	5,90
	1960	178,11	34,00	10,19
	1965	167,38	35,74	17,72
Dragomelj	1826	59,10	129,44	4,23
	1880	59,10	129,44	4,23
	1960	65,90	154,82	6,58
	1965	65,97	156,94	6,62
Križ	1826	132,34	66,94	9,17
	1880	133,78	77,82	12,99
	1960	127,29	78,84	14,00
	1965	125,36	82,69	15,61
Moste	1826	215,04	35,57	9,77
	1880	212,81	49,60	5,55
	1960	187,92	65,99	7,74
	1965	182,40	72,98	8,03
Kaplja vas	1826	191,65	27,13	5,11
	1880	194,86	29,44	7,02
	1960	175,79	36,56	9,29
	1965	173,01	41,50	8,88
Volčji potok	1826	106,81	73,49	9,76
	1880	107,64	116,06	9,30
	1960	80,82	127,09	7,75
	1965	73,62	111,56	7,75

100-970
brojnikova forma

K.O.	Leto	Njive ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Suhadole	1826	153,52	67,77	4,10
	1880	157,75	70,46	4,08
	1960	122,10	50,59	5,00
	1965	111,54	99,88	5,23
Selo	1826	72,74	88,97	3,46
	1880	75,80	98,49	3,12
	1960	87,40	94,16	6,67
	1965	87,20	98,48	6,89
Homec	1826	187,61	27,71	7,60
	1880	202,68	35,04	6,46
	1960	199,90	71,60	6,47
	1965	196,80	71,17	10,03
Loka	1826	181,89	66,91	7,44
	1880	189,82	76,60	5,75
	1960	174,17	89,14	7,27
	1965	176,55	86,45	6,27
Mengeš	1826	706,48	120,66	16,26
	1880	717,82	118,15	10,66
	1960	625,22	139,03	27,14
	1965	607,30	155,43	22,15
Dežela vas	1826	72,71	45,13	1,44
	1880	75,23	52,03	0,90
	1960	75,10	90,79	1,92
	1965	74,58	90,97	2,18
Podrečje	1826	152,33	70,71	8,07
	1880	152,96	80,67	2,59
	1960	161,42	92,75	7,13
	1965	158,60	93,07	7,56

K.O.	Leto	Njiva ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Šmarca	1826	146,33	12,51	7,01
	1880	162,77	27,81	5,38
	1960	103,58	20,08	6,02
	1965	103,16	21,70	5,80
Mlaka	1826	38,60	27,52	7,33
	1880	35,23	44,33	6,21
	1960	27,98	47,02	6,56
	1965	23,86	51,05	7,70
Klanec	1826	84,22	7,26	3,10
	1880	88,02	9,28	1,37
	1960	76,60	72,85	10,15
	1965	72,95	70,98	10,77
Nasovče	1826	162,68	12,08	5,69
	1880	162,65	13,26	6,14
	1960	145,06	16,63	6,17
	1965	143,76	16,39	6,37
Študa	1826	69,73	86,98	3,58
	1880	68,02	97,52	3,56
	1960	96,21	115,73	5,83
	1965	96,96	115,51	5,72
Stob	1826	99,66	68,04	2,27
	1880	104,45	84,90	4,09
	1960	106,58	101,68	6,01
	1965	105,14	101,73	6,31
Trzin	1826	134,92	251,96	5,79
	1880	139,08	294,19	8,21
	1960	131,04	278,28	11,27
	1965	130,02	277,11	11,91

K.O.	Leto	Njive ha	Travniki ha	Sadovnjaki ha
Domžale	1826	136,91	37,26	6,81
	1880	148,22	30,34	4,88
	1960	120,54	35,26	16,55
	1965	118,88	34,57	17,17
Radomlje	1826	110,26	52,63	6,40
	1880	123,93	77,71	8,80
	1960	102,27	98,37	22,09
	1965	101,66	97,99	22,62
Ihan	1826	77,97	101,15	0,47
	1880	87,55	106,62	5,51
	1960	92,53	110,87	3,52
	1965	95,82	109,23	4,55
	(51,52,53)	12,37	115,64	12,26
		10,86	134,37	17,07
		9,90	135,01	17,08
Mošta	1826	30,71	93,96	13,44
	1880	19,43	100,27	13,39
	1960	12,30	108,70	10,73
	1965	9,82	113,07	10,88
Kopljica vas	1826	11,91	-	13,43
	1880	7,39	37,71	12,28
	1960	3,34	46,42	14,65
	1965	3,20	46,46	14,79
Volejški potok	1826	39,38	362,64	34,22
	1880	10,70	373,88	25,46
	1960	13,59	356,87	32,23
	1965	12,44	357,86	31,57

PAŠNE, GOZDNE IN NERODOVITNE POVRŠINE V K.O.KAMNIŠKO-BISTRISKE RAVNINE V LETIH 1826,1880,1960, 1965

K.o.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Jarše	1826	41,35	-	28,83
	1880	31,25	-	29,63
	1960	22,66	-	46,43
	1965	21,68	-	48,86
Dragomelj	1826	66,02	46,37	14,33
	1880	19,01	46,37	14,33
	1960	9,32	62,42	21,03
	1965	7,03	62,42	21,05
Križ	1826	45,60	109,43	18,47
	1880	12,37	115,64	12,26
	1960	10,86	134,27	17,07
	1965	5,00	135,01	17,08
Moste	1826	30,71	93,96	15,64
	1880	15,43	100,27	13,39
	1960	12,30	108,70	18,73
	1965	5,22	113,47	18,88
Kaplja vas	1826	11,91	-	13,49
	1880	7,39	37,71	12,28
	1960	5,34	46,45	14,65
	1965	5,26	46,46	14,79
Volčji potok	1826	39,38	369,64	34,22
	1880	10,70	375,88	23,06
	1960	13,59	356,67	32,25
	1965	12,44	357,66	81,57

K.O.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Suhadole	1826	28,88	148,33	16,69
	1880	18,15	156,32	11,71
	1960	12,52	175,54	11,85
	1965	9,37	179,48	15,17
Selo	1826	101,86	194,11	36,96
	1880	64,12	196,03	32,85
	1960	53,33	198,71	26,71
	1965	54,85	198,91	21,79
Homec	1826	25,63	71,68	24,84
	1880	12,83	65,07	20,16
	1960	6,84	25,17	34,16
	1965	5,80	24,95	35,34
Loka	1826	12,16	240,22	16,62
	1880	9,59	240,20	11,83
	1960	4,30	236,76	16,07
	1965	2,90	236,77	16,17
Mengeš	1826	33,26	507,21	46,41
	1880	28,22	499,42	41,75
	1960	17,39	538,55	78,61
	1965	19,06	539,52	82,83
Depola vas	1826	52,74	0,70	3,48
	1880	44,54	0,03	5,45
	1960	1,87	0,30	7,58
	1965	1,87	0,30	7,60
Podrečje	1826	70,57	114,30	50,72
	1880	76,77	112,76	22,00
	1960	48,39	105,06	38,49
	1965	47,52	104,99	42,20

K.o.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Šmarca	1826	21,02	42,34	26,54
	1880	5,65	35,21	19,72
	1960	13,63	4,80	17,38
	1965	12,29	4,79	18,27
Mlaka	1826	16,64	82,97	8,30
	1880	12,71	82,23	4,98
	1960	11,96	87,03	9,05
	1965	5,81	92,16	9,10
Klanec	1826	18,06	18,35	8,49
	1880	6,03	26,65	7,42
	1960	6,96	279,03	12,19
	1965	3,89	285,30	12,23
Nasovče	1826	7,14	63,92	13,57
	1880	3,32	71,03	7,95
	1960	2,85	84,13	10,35
	1965	3,20	84,69	10,35
Študa	1826	60,23	-	34,08
	1880	53,21	-	16,99
	1960	47,30	2,41	19,99
	1965	51,09	1,73	15,93
Stob	1826	50,54	0,14	7,01
	1880	25,94	0,43	5,65
	1960	2,10	-	12,03
	1965	2,10	-	12,08
Trzin	1826	33,45	408,24	23,58
	1880	3,62	387,00	22,09
	1960	4,69	403,24	31,18
	1965	4,76	403,86	31,87

K.o.	Leto	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerodovitno ha
Domžale	1826	43,81	42,18	31,13
	1880	18,86	47,79	34,33
	1960	52,78	52,33	63,53
	1965	60,85	0,52	56,65
Radomlje	1826	65,91	155,17	21,04
	1880	30,31	161,70	22,66
	1960	8,55	161,70	31,28
	1965	8,55	162,92	36,50
Ihan	1826	56,35	76,69	27,00
	1880	23,18	92,74	17,60
	1960	48,24	58,44	28,47
	1965	48,17	65,93	17,86
Podgorje	1826	32,31	298,32	24,13
	1880	30,12	299,11	26,17
	1960	21,62	320,56	48,48
	1965	30,38	321,66	49,45

(51,52,53)

vele kmetstvo vs 2 ha
celo pa velika površina novo postavljenih površin

Ihan, Podrečje, Študa, Stob, Dragomelj, ki leže ob urbanizacijski osi tega področja in bi v njih pričakovali nazadovanje njivskih površin, izkazujejo v obdobju 1880-1965 celo povečanje. Seveda pa lahko ugotavljamo najmočnejše zmanjšanje njivskih površin v katastrskih občinah, ki so se močneje urbanizirale, vendar na njih območju ni prišlo do večanja njivskih površin zaradi melioracijskih del (na primer v katastrskih občinah Mengeš, Domžale, Šmarca).

Obseg travniških površin se je od leta 1826 do 1880 prav tako večal. Travniške površine so se tedaj večale predvsem na račun spreminjanja pašnih površin. Nadaljnje večanje travniških površin od leta 1880 do 1965 pa je bolj posledica prekvalifikacije njiv v travnike. Od leta 1826 do 1965 se je absolutni obseg travniških površin zvečal za 28%.

V skladu s tem so se skozi vsa leta od 1826 do 1965 manjšale pašne površine. Kot že rečeno sprva predvsem zaradi spreminjanja v travnike, nadalje pa tudi zaradi spreminjanja v gozd. Gozdne površine so od leta 1880 do danes doživele le v dveh katastrskih občinah omembe vredno skrčenje (Homec, Domžale), v vseh ostalih pa so se povečale, vendar za manjše dimenzije. Povečanje so doživele tudi ostale zemljiške kategorije, sadovnjaki, vrtovi in nerodovitne površine, kar je razumljivo.

Če motrimo spremembe deležev posameznih zemljiških kategorij, lahko zaključimo naslednje. Spreminjanje njiv v travnike, pašnikov v travnik ali gozd, njiv ali travnikov v vrt, sadovnjak ali gradbeno površino je bilo vezano predvsem na obrobne predele ravnine ali pa na ožji pas okrog naselitvenih zazidanih jeder, medtem ko navedene tendence transformiranja le v manjši meri veljajo za prodno in najrodovitnejše osredje. Kamniško-bistriške ravnine.

Poleg tega pa je bil proces opuščanja njiv na rodovitnejšem ravninskem delu z arondacijskim postopkom itak ustavljen. Še več - celo na nekaterih obrobni vlažnih predelih, ki so bili najbolj izpostavljeni opuščanju, se je z melioracijskimi posegi ta proces ustavil. V tistih predelih, predvsem v SZ delu Kamniško-bistriške ravnine in ponekod na obrobju,

Travniki so predvsem posledica spreminjanja pašnih površin v travnike
91% obsega vrtov je posledica spreminjanja njivskih površin v vrtove
travniki so posledica spreminjanja pašnih površin v travnike
travniki so posledica spreminjanja pašnih površin v travnike
travniki so posledica spreminjanja pašnih površin v travnike

na pašnih površinah
morajo biti podrobne sušne

Da se ugotovita, da na zemljiščih, ki so arondirani, naj bi se ugotovilo, da se ne morejo ugotoviti, da se ne morejo ugotoviti, da se ne morejo ugotoviti.

ki niso prešli v upravo družbenih posestev, pa lahko še nadalje ugotavljamo tendenco spreminjanja posameznih zemljiških kategorij kot smo jo nakazali s številčnimi primerjavami.

Spremembe v načinu izrabe kmetijskega zemljišča

Možnost prodaje kmetijskih pridelkov v samem področju zaradi večanja števila nekmečkih družin, bližina večjega tržnega centra Ljubljane, ter formiranje mešanih kmečko-delavskih družin, ki niso bile vezane več izključno na življenjske vire od svoje kmetije, so bili nedvomno impulzi, ki so vplivali na spremembo starega samooskrbnega gospodarjenja na kmetijah.

(10 str 111-130)

Težnje, da bi se prešlo na sodobnejše gospodarjenje z zemljo, se izražajo koncem 19. in zač. 20. stoletja v ustanavljanju kmečkih zadrug. Investicijska sposobnost večine zasebnih posestnikov je bila premajhna, da bi lahko sami uvajali tehnološke pripomočke. Zato je bila osnovna naloga kmetijskih zadrug nabavljanje strojev, ki so služili skupni uporabi.

V začetku 20. stoletja so kmetijske zadruge prevzele tudi naloge za napredek mlekarstva, selekcijo živine in podobno. Vendar so imele te zadruge pred vojno le pospeševalno vlogo, ker se niso mogle ekonomsko močneje okrepiti. Trgovina je namreč ostala v rokah posameznih zasebnikov. (35 str 137-159)

Zadruge splošnega tipa, ustanovljene po letu 1945, so skrbele predvsem za selekcijo živine zasebnih kmetovalcev, za nabavo gnojil, za nabavo večjih skupnih strojev (mlatilnic, sejalnikov, ipd.), nabavo ustreznih semen ter za odkup tržnih viškov.

Ti ukrepi so redvomno pripomogli k napredku v načinu izrabe kmetijskega zemljišča, niso pa mogli vplivati na korenite spremembe. V okviru obstoječe posestne strukture, zemljiške razdelitve, ter ekonomske sposobnosti zasebnih kmetovalcev je lahko napredoval način izrabe tal le do določene meje.

Zaposlovanje v nekmetijskih gospodarskih panogah, ki

je postalo v primeru z delom na kmetiji v mnogih primerih ekonomsko donosnejše, pa je vplivalo na zmanjšan interes za napredek in investiranje v kmetijo. Seveda pa so kljub temu kmetije ostale še vedno finančno neodvisne.

Toda bistvene spremembe v načinu izrabe tal so se ustavile pri uvajanju umetnih gnojil, selekciji živine ter uvajanju manjših strojev.

V načinu izrabe obdelovalnih površin v zadnjih 30 letih ni opaziti bistvenih sprememb, temveč le postopne tendence spreminjanja.

Tako kažejo na primer različni časovni podatki o razmerju med posameznimi skupinami kultur (razmerje velja za glavne posevke) tendenco zmanjševanja deleža žit ter večanje deleža vrtnin in krmnih kultur.

	1939	1960	1965
žita	55,8%	41,4%	46,7%
krmne rasišline	23,5%	35,5%	29,3%
vrtnine	20,7%	23,1%	24,0% (18,32,33)

Toda te spremembe izražajo le postopne tendence ne pa pomembnejšo transformacijo. Njivske površine zasebnih kmetovalcev Kamniško-bistriške ravnine so bile v letu 1965 posejane še vedno z 11 različnimi glavnimi posevki, ki so zavzemale še opaznejše deleže (pšenica, ječmen, oves, koruza, krompir, črna detelja, lucerna, krmilne okopavine, zelenjava, grašica, pitnik). To pomeni, da ni prišlo do pomembnejše specializacije in da so ostali tradicionalni načini izkoriščanja njivskih površin še močni.

Izrabo njivskih površin je torej deloma preusmerjala tržna politika, kar se izraža v zmanjševanju deleža žitaric. Tržni viški so namreč predvsem mleko, krompir in živina. Toda med posevki je še vedno precej kultur namenjenih skoraj izključno domači uporabi: pšenica, ajda, zelenjava, fižol, precejšen del krompirja. Od žitaric sta se močneje umaknile le rž

manjše površine

*v gospodarstvu -47- le malo površine
in obrabni sektor*

in proso, zmanjšale pa so se tudi z ajdo posejane površine.

Medtem sta se od novih posevkov v novejšem času pomembneje uveljavili le grašica in pitnik. (38)

Pod vplivom usmerjenja za prodajo kmetijskih viškov so nastajale na njivskih površinah torej le delne spremembe, saj so v načinu gospodarjenja prevladovala še vedno stare oblike gospodarjenja.

Zasebno kmetijstvo, kljub navedenemu, kaže počasno nazadovanje od začetka 20. stoletja naprej. Za to trditev so najbolj karakteristične številke o stanju števila živine med leti 1910 in 1960. V tem obdobju se je kljub temu, da so živinorejski produkti postali glavni tržni viški, na obravnavanem področju zmanjšalo število konj za 9,1%, število govedi pa za 16,1%. Te številčne primerjave so poleg transformacije zemljiških kategorij najznačilnejši znak neintezificiranja in počasnega nazadovanja zasebnega kmetijstva. (40,33)

Na spremembo načina in transformacijo izrabe tal na Kamniško-bistriški ravnini so dosedaj najmočneje vplivali načrtni družbeni posegi. Ta poseg in z njim zvezane spremembe se postopno uveljavljajo že od leta 1948, ko so bile ustanovljene delovne kmetijske zadruge in državna kmetijska posestva.

Družbeni kmetijski obrati so od ustanovitve do danes spreminjali svoj koncept gospodarjenja, kar se je izražalo tudi v večkratnih spremembah na zemljiščih teh posestev. Sedanji način izrabe tal na družbenih posestvih se je izoblikoval šele v zadnjih nekaj letih, ko so družbena posestva prevzela precejšen del obdelovalnih zemljišč. Razmerje med kulturami na družbenih posestvih je precej drugačno kot pri zasebnikih. Leta 1965 so glavne skupine kultur izkazovale naslednje razmerje: žitarice 60,1%, krmne rastline 33,0% in vrtnine 6,9%. Na posameznih družbenih posestvih pa je bilo v tem letu posejanih po 8 različnih vrst glavnih posevkov, med katerimi je pšenica zavzemala 36,2%, ječmen 18,7%, oves 12,0%, lucerna 3,7%, črna detelja 5,2%, druge krmne rastline 8,2%, krompir 5,7%, koruza 9,3% in ostale vrtnine 1,0%. (32)

2.2.2.

Kamniško-bistriški ravnini

na površini

porabite v pravnem obsegu
umsko

Zgornji podatki kažejo, na prvi pogled, na nespecializirano poljedelsko usmerjenost. Toda od 5 obratov so vsi specializirani - 3 so izrazito živinorejski (1 mlečno govedorejski, 2 mesno-živinorejska), eden je poljedelski (vendar usmerjen tudi v pridelavo semen), eden pa je namenjen poskusom. Njivska izraba kaže na drugačno usmerjenost, ker se del njivskih pridelkov ne uporablja za direktno potrošnjo pri krmljenju na obratih, temveč gredo v predelavo v tovarno močnih krmil, odkoder obrati dobivajo nazaj del potrebnih krmil. Ker krmska baza ni dovolj močna, pa ^{krmo} deloma tudi kupujejo na drugih področjih.

Gojenje posameznih kultur na velikih arondiranih kompleksih je močno spremenilo dotedanji način izrabe, čeprav z uveljavljanjem družbenih obratov ni prišlo tudi do uvedbe novih kultur ali do popolne prevlade le ene ali dveh kultur. To pa je tudi v skladu ne samo s trenutnimi ekonomskimi težnjami družbenih posestev, temveč tudi z uvodnimi navedbami o prirodnih pogojih tega področja.

*Pravilna izraba
krmil
odprta prava krmilna prava
kot so se pravilno
krmilna prava
krmilna prava*

*pravilna izraba
krmil
odprta prava*

ni kmetijskih obratov, ki so prevzeli vlogo, tudi oja
dana je izrazna usmerjenost na v istem času se ni formirala.
Is mnogi posejki "krmil", "krmil", "krmil", "krmil" in
"krmil" je bilo leta 1949 formirano združeno kmetijsko
posestvo "krmil". Tudi v okviru te organizacije oblike se
ni prišlo do jedrnatih razširitev družbenih kmetijskih posejki
saj se s krmilnimi pridelki skupaj se bav na, ali manj kot na,
obdelovalnih površih združenega posejka.
Leta 1959 je bil v okviru boljše usmerjene strokovne in
krmilne službe ustanovljen področje "Agroinženir", v

SPREMEMBE ZEMLJIŠKO-LASTNIŠKIH ODNOSOV

Po odpravi fevdalno zemljiških odnosov so na Kamniško-bistriški ravnini posamezna zemljišča še ostala v posesti potomcev fevdalnih posestev. V nekaterih primerih je "graščini" ostal priključen tudi še kos zemljišča.

Devetim posestvom, ostankom nekdanje fevdalne zemljiške posesti, je v letu 1880 pripadalo še nekaj pomembnih arealov kmetijskih zemljišč. Tako je v katastrski občini Mengeš pripadalo veleposesti 87,4 ha, v k.o.Volčji potok 80,8 ha, v k.o. Križ 78,3 ha, v k.o.Loki in Trzinu 193,4 ha, v k.o.Podrečje 97,9ha, v k.o.Klanec 116,3ha; to je skupno 672 ha. (53)

Ta posestva so se ohranila v nekoliko spremenjenem obsegu vse do konca II.svetovne vojne, ko so prešla v last "splošnega ljudskega premoženja" in so tvorila osnovo novo ustanovljenim družbenim kmetijskim posestvom. Prav ti ostanki fevdalne veleposesti so tvorili kristalizacijska jedra, okrog katerih so se v zadnjih letih formirala velika družbena kmetijska posestva.

Trem od petih sedanjih družbenih posestev so bila osnova zemljišča omenjenih veleposestev.

Ob spremembi lastniških odnosov in nastanku družbenih kmetijskih posestev, kot enem najpomembnejših elementov preobrazbe te agrarne pokrajine, je važnih več razvojnih momentov

a) Obdobje od leta 1945 do 1958. V tem obdobju družbeni kmetijski obrati še niso prevzeli vodilne vloge. Tudi njih današnja agrarna usmerjenost se v tem času še ni formirala. Iz manjših posestev "Mengeš", "Jable", "Križ", "Depala vas" in "Černelo" je bilo leta 1949 formirano združeno kmetijsko posestvo "Pšata". Tudi v okviru te organizacijske oblike še ni prišlo do močnejše razširitve družbenih kmetijskih zemljišč saj je 4 obratom pripadalo skupaj le 589 ha ali manj kot 10% obdelovalnih površin obravnavanega ozemlja.

Leta 1959 je bil v svrhu boljše usmeritve strokovne in komercialne službe ustanovljeno podjetje "Agrokombinat", v

(Kl) sedaj so obrati
(Agrokombinat)
poslato za
obrat

ofpolno
katero je bilo vključenih več kmetijskih obratov v okolici Ljubljane, med njimi tudi obrati na Kamniško-bistriški ravnini. Dotedanja kmetijska posestva "Pšata", "Ihan", "Černelo" in "Mengeš" so postala ekonomske enote "Agrokombinata". Kmetijsko posestvo "Jable" pa je leta 1961 postalo "Kmetijski poskusni center" pod upravo Kmetijskega inštituta Slovenije in Agronomske fakultete. S to organizacijsko obliko se po letu 1962 začinja obsežnejši in bolj načrten postopek arondiranja dotedanjih zasebnih zemljišč in nadaljna izgradnja kmetijskih posestev. Postopek v zvezi z arondacijo ni bil enostaven zaradi že predhodno navedene socialno-posestne strukture. Različne socialno-posestne skupine, oziroma posameznike je bilo potrebno v tem postopku samostojno obravnavati. Kot smo že navedli, so se do leta 1960 formirale različne skupine lastnikov zemljišč.

2. 1. 1961
V splošnem je bil kmetom, katerim pomeni kmetijstvo še glavni življenjski vir in katerih zemljišče je bilo v arondacijskem kompleksu, dodeljeno novo zemljišče.

tolproletar
ar. obr.
2. 1. 1961
Od posestnikov polproletarcev, ki imejo malo zemlje, je bilo v mnogih primerih zemljišče odkupljeno, prav tako od nekaterih starejših in manj sposobnih kmetov. Precej zemljišč pa je bilo od zasebnikov vzetih v zakup za dobo 30-tih let.

2. 1. 1961
Arondacijski postopek je zajel v glavnem obdelovalne površine v ravninskem osredju Kamniško-bistriške ravnine, deloma pa tudi nekatere površine v obrobju, kjer so bile izvršene melioracije. Kmetijska posestva - enote "Černelo" in "Jable" so pridobila namreč precejšen del obdelovalnih površin z melioracijami nekdanjih zasebnih vlažnih ali močvirnih travnikov.

2. 1. 1961
Leta 1960, ko je bil arondacijski proces v prvi fazi, je v obravnavanem področju pripadalo družbeni posesti le 15,3% vseh obdelovalnih površin obravnavanega ozemlja. Pomembnejši relativni delež je zavzemala družbena posest le v katastrskih občinah: Depala vas (40,16%), Podrečje (30,27%), Jarše (29,12%), Loka (25,29%), Stob (36,13%), Kaplja vas (22,19%) in Križ (28,28%). V ostalih obravnavanih ka-

tastarskih občinah pa je bil ta delež še povsod manjši od 20% ali celo 10%.

V naslednjih 5 letih (1960-1965) se je v skladu z arondacijskim postopkom delež obdelovalnih zemljišč v posesti družbenega sektorja močno zvečal. K temu deležu pa lahko prištejemo tudi tista zemljišča, ki so bila vzeta le v zakup za dobo tridesetih let. Tako je na obravnavanem ozemlju bilo leta 1965 že 40,14% vseh obdelovalnih površin v družbeni lasti ali družbenem zakupu.

Vendar je to le trenuten podatek, kajti arondacijski postopek se je po tem letu še nadaljeval. Od obdelovalnih površin, ki so do leta 1965 prešle v družbeno upravljanje, jih je bilo 31,92% v družbeni lasti, 8,22% pa v zakupu.

Ker je bil arondacijski postopek med leti 1960-1965 omejen predvsem na osrednji ravninski del, so v nekaterih obrobni predelih ostale zasebne obdelovalne površine, še v prevladi. Pa tudi nekaterih katastrskih občinah sredi ravnine je ostalo v posesti zasebnikov še precej obdelovalnih površin. Arondacija je namreč zajela le večje sklenjene obdelovalne površine. Pod vplivom urbanizacije so nenačrtno zgrajene hiše naselij in komunikacije marsikje ovira ustvarjanju velikih neprekinjenih arondiranih njivskih kompleksov, zaradi česar je ostalo tudi v osredju ravnine relativno precej obdelovalnih površin v zasebni lasti. V naslednjih katastrskih občinah je bil leta 1965 delež obdelovalnih površin v družbenem upravljanju večji od deleža zasebnikov: Depala vas 55,45% (od tega 4,54% v zakupu), Mengeš 59,28% (7,93%), Loka 60,87% (5,74%), Stob 61,78% (6,77%), Trzin 55,41% (24,58%), Križ 59,91% (11,35%), Šmarca 51,97% (10,31%), Nasovče 50,37% (0,21%).

V naslednjih 7 katastrskih občinah (Homec, Podrečje, Jarše, Študa, Dragomelj, Kaplja vas, Suhadole) je pripadalo leta 1965 družbeni posesti 30-50% vseh obdelovalnih površin.

V šestih katastrskih občinah (Radomlje, Ihan, Klanec, Volčji potok, Mlaka, Moste in Podgorje) pa je bil ta delež manjši od 30%. (21,51)

Danes je fiziognomsko navidezno pretežen del ravnine

arondiran. Toda zgornje številčne primerjave povedo, da je še sorazmerno visok delež obdelovalnih površin nearondiran in v lasti zasebnikov. To kaže, da so gradbeni posegi, čeprav niso preplavili, vendarle vplivali na možnost za sklenjevanje kmetijskega zemljišča v velike, za moderno kmetijstvo potrebne površine.

obratovita SLP

RAZMERJE MED DRUŽBENIMI IN ZASEBNIMI POVRŠINAMI V K.O. KAMNIŠKO-BISTRIŠKE RAVNINE LETA 1960 in 1965

K.o.	Leto		Obdelovalne p. ha	%	Pašniki ha	Gozdovi ha	Ner. ha	Skupaj ha
Depala vas	1960	SLP	67,40	40,16	1,86	-	5,21	74,47
		ZAS	100,41	59,84	0,01	0,30	2,37	103,03
	1965	SLP	85,39	50,91	1,87	-	5,21	92,47
		ZAK	7,63	4,54	-	-	-	7,63
		ZAS	74,71	44,55	-	0,30	2,39	77,40
Domžale	1960	SLP	26,88	15,59	10,76	-	44,87	82,42
		ZAS	145,47	84,41	42,02	52,33	18,66	207,45
	1965	SLP	49,93	29,27	20,60	0,22	37,49	108,02
		ZAK	8,15	4,77	0,54	-	-	8,91
		ZAS	112,54	65,96	40,99	0,30	19,16	172,47
Homec	1960	SLP	11,98	4,31	0,16	0,38	23,52	36,04
		ZAS	265,99	95,69	6,68	24,79	10,64	308,06
	1965	SLP	73,58	26,46	0,35	0,49	24,25	98,66
		ZAK	3,45	1,25	-	-	-	3,45
		ZAS	200,97	27,29	5,45	24,46	11,09	240,86
Mengeš	1960	SLP	123,65	15,50	3,61	114,97	46,38	297,56
		ZAS	673,64	84,50	13,78	423,58	25,79	1134,63
	1965	SLP	403,10	51,35	8,42	124,76	56,91	598,86
		ZAK	62,23	7,93	0,30	5,99	0,09	68,61
		ZAS	319,55	40,72	10,34	408,77	23,32	764,73

K.o.	Leto		Obdelov.p. ha	%	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
Podrečje	1960	SLP	79,28	30,27	8,27	30,59	30,81	148,95
		ZAS	182,56	69,73	40,12	74,47	8,22	305,00
	1965	SLP	100,36	38,71	7,68	30,85	33,36	172,26
		ZAK	23,03	8,88	0,02	-	-	23,05
		ZAS	135,84	52,41	39,82	74,14	8,84	258,64
Radomlje	1960	SLP	25,45	11,43	3,58	32,00	24,40	85,43
		ZAS	197,28	88,57	4,97	132,85	30,44	344,80
	1965	SLP	40,44	18,19	3,58	28,48	26,52	99,04
		ZAK	9,66	4,35	-	-	-	9,66
		ZAS	172,17	77,46	4,97	134,44	9,98	321,54
Selo	1960	SLP	6,43	3,41	6,01	17,88	21,54	51,86
		ZAS	181,80	96,59	47,32	180,83	5,23	416,05
	1965	SLP	17,31	8,99	10,85	19,03	16,71	63,91
		ZAK	4,79	2,48	-	-	-	4,79
		ZAS	170,47	88,53	44,00	179,68	5,08	399,23
Ihan	1960	SLP	27,60	13,34	5,65	8,49	18,72	60,46
		ZAS	179,32	86,66	42,59	49,95	9,75	281,10
	1965	SLP	37,53	17,91	14,81	12,17	9,02	73,51
		ZAK	23,71	11,31	4,08	0,50	-	28,29
		ZAS	148,36	70,78	29,28	53,76	8,84	239,76
Jarše	1960	SLP	64,73	29,12	4,51	-	2,37	71,61
		ZAS	157,57	70,88	18,15	-	44,06	219,78
	1965	SLP	90,77	41,10	5,91	-	37,79	134,48
		ZAK	12,48	5,65	-	-	-	12,48
		ZAS	117,59	53,25	15,77	-	11,07	144,43
Loka	1960	SLP	68,71	25,39	3,07	93,00	10,79	175,57
		ZAS	201,87	74,61	1,23	143,76	5,28	349,55
	1965	SLP	148,45	55,13	2,05	94,50	11,76	256,76
		ZAK	15,45	5,74	-	-	-	15,45
		ZAS	105,37	39,13	0,85	142,27	4,41	253,04

K.o.	Leto		Obdelov. povr.		Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
			ha	%				
Stob	1960	SLP	77,42	36,13	1,96	-	8,11	87,49
		ZAS	136,85	63,87	0,14	-	3,92	139,96
	1965	SLP	117,38	55,06	2,06	-	8,34	127,80
		ZAK	14,33	6,72	-	-	-	14,33
Križ	1960	ZAS	81,47	38,22	0,04	-	3,84	85,35
		ZAS	137,85	63,78	3,12	13,28	4,23	158,48
Študa	1960	SLP	33,98	15,60	3,79	-	17,01	54,78
		ZAS	183,79	84,40	43,51	2,41	2,98	232,18
	1965	SLP	41,04	18,80	12,95	0,78	12,85	66,83
		ZAK	35,30	16,18	-	-	-	36,08
Suhopolje	1960	ZAS	141,85	65,02	38,16	0,95	3,08	184,05
		ZAS	251,71	117,73	11,12	15,73	90,45	386,83
Trzin	1960	SLP	73,81	17,55	1,47	46,20	23,38	144,86
		ZAS	346,78	82,45	3,22	357,04	7,80	714,67
	1965	SLP	129,20	30,83	1,54	33,29	23,65	187,59
		ZAK	102,98	24,58	0,86	2,35	-	106,19
Surova	1960	ZAS	186,86	44,59	2,36	368,22	8,22	566,00
		ZAS	280,71	62,82	13,45	2,53	3,03	309,74
Dragomelj	1960	SLP	11,92	5,24	0,57	2,02	15,76	30,27
		ZAS	215,38	94,76	8,75	60,40	5,20	289,74
	1965	SLP	20,98	9,14	0,57	2,02	15,85	39,45
		ZAK	64,22	27,98	2,59	1,58	-	68,39
Valec potok	1960	ZAS	144,33	62,88	3,87	58,82	5,20	212,18
		ZAS	170,71	82,07	11,72	261,75	5,20	451,45
Kaplja vas	1960	SLP	49,18	22,19	1,17	6,20	10,65	67,20
		ZAS	172,46	77,81	4,17	40,25	4,00	222,71
	1965	SLP	87,28	39,07	0,97	15,98	10,91	115,15
		ZAK	-	-	-	-	-	-
Alaka	1960	ZAS	136,11	60,93	4,29	30,48	3,88	174,76
		ZAS	73,54	37,72	10,84	77,43	4,53	166,34
Klanec	1960	SLP	5,74	3,59	0,86	134,29	9,01	149,90
		ZAS	153,86	96,41	6,10	144,74	3,18	306,26
	1965	ZAK	5,43	0,92	-	-	-	5,43
		ZAS	72,80	37,83	4,06	89,28	4,45	170,59

K.o.	Leto		Obdelov. povr.		Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
			ha	%				
Klenec	1965	SLP	1,87	1,21	0,01	75,11	9,39	86,39
		ZAK	-	-	-	-	-	-
		ZAS	152,83	98,79	3,88	210,19	2,84	369,79
Križ	1960	SLP	62,28	28,28	1,74	9,89	12,76	86,72
		ZAS	157,93	71,72	9,12	124,38	4,29	294,11
	1965	SLP	108,62	48,56	1,50	13,10	13,52	136,74
		ZAK	25,37	11,35	2,29	6,39	-	34,05
		ZAS	89,67	40,09	1,30	115,52	3,56	210,05
Suhadole	1960	SLP	5,98	2,75	0,70	19,75	11,40	37,83
		ZAS	211,71	97,25	11,82	155,79	90,45	383,18
	1965	SLP	49,92	23,04	2,70	17,42	11,83	81,87
		ZAK	15,82	7,30	0,20	-	-	16,02
		ZAS	150,91	69,66	6,47	162,06	3,69	323,12
Šmarca	1960	SLP	2,83	2,18	0,20	2,21	13,75	18,99
		ZAS	126,85	97,82	13,43	2,59	3,63	147,02
	1965	SLP	54,44	41,66	2,15	1,32	13,79	71,71
		ZAK	13,47	10,31	-	-	-	13,47
		ZAS	62,75	48,03	10,14	3,47	4,48	80,84
Volčji potok	1960	SLP	36,95	17,13	1,87	94,81	25,97	159,60
		ZAS	178,71	82,87	11,72	261,76	6,28	465,00
	1965	SLP	26,47	13,72	1,91	98,50	74,16	201,04
		ZAK	2,23	1,15	0,12	-	0,03	2,38
		ZAS	164,23	85,13	10,41	259,16	7,38	441,18
Mlaka	1960	SLP	10,02	12,28	1,12	9,60	4,72	25,46
		ZAS	71,54	87,72	10,84	77,43	4,33	164,22
	1965	SLP	9,58	11,60	1,15	2,88	4,65	18,28
		ZAK	0,43	0,52	-	-	-	0,43
ZAS	72,60	87,88	4,66	89,28	4,45	170,99		

K.o.	Leto		Obdelov. povr. ha	%	Pašniki ha	Gozdovi ha	Nerod. ha	Skupaj ha
Moste	1960	SLP	7,92	3,03	2,37	14,35	11,94	36,58
		ZAS	253,73	96,97	9,93	94,35	6,82	364,40
	1965	SLP	57,61	21,87	1,06	4,12	12,18	74,97
		ZAK	10,66	4,05	-	-	-	10,66
		ZAS	195,14	74,08	4,16	109,35	6,70	315,35
		ZAS	160,43	95,57	2,65	77,20	2,73	244,68
Nasovče	1960	SLP	7,43	4,43	0,10	6,93	7,62	22,08
		ZAS	160,43	95,57	2,65	77,20	2,73	244,68
	1965	SLP	83,53	50,16	2,23	61,84	7,67	155,28
		ZAK	0,35	0,21	-	-	-	0,35
		ZAS	82,66	49,63	0,97	22,85	2,68	109,14
		ZAS	288,78	82,50	16,06	303,84	8,99	618,21
Podgorje	1960	SLP	15,47	4,29	3,26	14,45	39,73	72,55
		ZAS	345,22	95,71	18,36	306,11	8,75	669,29
	1965	SLP	35,44	10,12	2,84	16,44	39,92	94,64
		ZAK	25,84	7,38	1,48	1,38	-	28,70
		ZAS	288,78	82,50	16,06	303,84	8,99	618,21
		ZAS	288,78	82,50	16,06	303,84	8,99	618,21
SKUPAJ	1960	SLP						
		ha	903,04		68,66	658,01	440,42	2078,68
		%	15,30		15,63	19,10	58,31	33,53
		ZAS						
		ha	5001,15		370,63	2787,31	314,80	4120,97
		%	84,71		84,37	80,90	41,69	66,47
	1965	SLP						
		ha	1870,22		109,76	653,30	517,73	3155,71
		%	31,92		26,10	19,08	74,92	30,34
		ZAK						
		ha	481,58		12,48	18,19	0,12	513,37
		%	8,22		2,97	0,53	0,02	4,94
ZAS								
ha	3507,74		298,24	2752,01	173,17	6733,09		
%	59,86		70,93	80,39	25,06	64,72		

SLP=Površina splošnega ljudskega premoženja

ZAK=Površina v zakupu družbenih kmetijskih posestev

ZAS=Površina zasebnikov (51)

ZAKLJUČNO POGLAVJE

Vpliv družbeno-geografskih sprememb na Kamniško-bistriški ravnini v zadnjih 150 letih se v izrabi zemljišča izraža v naslednjih razvojnih fazah.

1. Obdobje po ukinitvi fevdalnih odnosov, do druge polovice 19. stoletja.

na
V 19. stoletju je kmetijsko gospodarstvo na Kamniško-bistriški ravnini pridobivalo na pomenu in predstavljalo še vedno osnovno dejavnost. Kmetijsko gospodarstvo je bilo tedaj še orijentirano na samooskrbo. Zaradi večanja števila prebivalstva so se obdelovalne površine še širile s prodnega osredja z najbolj ugodnimi tlemi na manj ugodne robne predele. Tako so se do leta 1880 njivske površine širile na račun travniških, širile so se pa tudi travniške na račun dotedanjih pašnih površin.

Socialno posestne razmere v tej dobi se bistveno ne spreminjajo. Veča se število najmanjših posestnikov, zaradi česar se večajo naselja z najmanjšimi polproletarskimi posestniki. Toda obseg tega večanja še ni bil toliko intenziven, da bi se njegove posledice močneje odrazile v dotedanjih socialno-posestnih razmerah, v zemljiški razdelitvi in sploh v izrabi zemljišča.

2. Obdobje od konca 19. stoletja do II. svetovne vojne.

V tem obdobju so se pričele razvijati in krepiti ne-agrarne dejavnosti; predvsem industrijsko-obrtne. Viški kmečke delovne sile se prično zaposlovati izven kmetij. Prično se formirati gospodinjstva z zemljo, ki jih sestavljajo člani, zaposleni na kmetiji in člani, zaposleni izven kmetije. Na večini močnejših kmetij ostaja v tej dobi še dovolj oseb, ki jim delo na kmetiji pomeni glavni ali edini življenjski vir (3-5 oseb). Delo na kmetijah, ki so finančno neodvisne, ohranja še svoj socialno ekonomski ugled, medtem ko delo v industriji še ne zagotavlja socialno-ekonomsko ugodnejše eksistence.

Zato viški agrarne delovne sile, ki se zaposlujejo v industriji, težijo, da ob osamosvojitvi ohranijo ali pridobijo

manjši kos zemlje. S tem v zvezi se večja delež takoimenovanih polproletarcev, ki poseđujejo manjši obdelovalni kos zemlje.

Vendar teznje, da se ohrani kmetija, dedno pravo, ki določa, da kmetijo prevzame le en gospodar, medtem, ko se ostalim pogosto izplačajo dedni deleži ali podeli kvečjemu manjši kos zemlje, ne vodijo k razpadu starih socialno-posesstnih razmer, temveč le k počasnemu odcepljanju manjših posameznih delov večjih kmetij. To pa je eden od razlogov, da ostajata socialno-posesstna struktura in zemljiška razdelitev ne bistveno spremenjena.

Zaradi možnosti prodaje kmetijskih pridelkov se v tem obdobju samooskrbno kmetijstvo delno preusmerja. V zvezi s tem se javljajo tudi nove spremembe v načinu gospodarjenja, predvsem težnje po modernizaciji - uvajajo se umetna gnojila, skrbi se za selekcijo živine in podobno. V tem času nastajajo mlekarske zadruge, ki skrbе za odkup mleka, kmetijske zadruge, ki skrbе za nakup skupnih strojev, itd.

Toda socialno-posesstne razmere, zemljiška razdelitev z razmetanimi parcelami, nizka investicijska sposobnost, slabo razvito tržišče in drugi dejavniki omogočajo napredek v načinu izrabe zemljišča le do določene stopnje.

Kmetijsko zemljišče zato ne doživi močnejše transformacije, odcepljajo se le manjši deleži kmetij, kjer nastajajo hiše z vrtovi ali sadovnjaki. Okrog nekdanjih, popolnoma agrarnih vasi pa nastajajo tudi hiše ljudi, ki nimajo več stika z zemljo. Vendar pa interes do zemlje zavira močnejšo razširitev takih naselij na boljše obdelovalne površine. Zato se nova naselitvena jedra razen sporadičnih primerov vendarle drže za kmetijsko izrabo manj pomembnih zemljišč.

3. Obdobje od leta 1945 do 1960

Večanje možnosti zaposlovanja v neagrarnih dejavnostih, izboljšani socialno-ekonomski pogoji zaposlenih v neagrarnih dejavnostih odtegujejo kmečko delovno silo. Tudi na mnogih večjih kmetijah ostaja stalno zaposlen na kmetiji le še moški starejše generacije, medtem ko se večina mlajših

aktivnih prebivalcev zaposli v neagrarnih dejavnostih. Tako je bilo leta 1960 na manj kot polovici zasebnih gospodarstev z nad 5 ha zemlje (ta posestna skupina je imela tedaj v lasti 70% vseh obdelovalnih površin Kamniško-bistriške ravnine) še zaposlen moški v aktivnih letih (pod 60 let). Povprečno vzeto sta na večjih kmetijah ostali stalno zaposleni do 2 osebi, od katerih pa je ena bila istočasno gospodinja. Zato je bila na mnogih kmetijah nadaljnja obdelava zemlje odvisna od ljudi, zaposlenih v neagrarnih dejavnostih.

Na manjših posestvih pa so v večini primerov ostale kot stalne delovne moči le še gospodinje ali osebe starejših let.

Kljub temu pa take razmere še niso vplivale na morebiten hiter proces opuščanja kmetovanja, saj so člani gospodinjstev z zemljo še sodelovali pri kmečkem delu. Poleg tega pa so pri kmečkem delu sodelovali tudi nekateri prebivalci - nekmetje, da so si s tem izboljševali življenjske pogoje.

Poleg tega pa so bili za tak razvoj ugodni tudi nekateri drugi dejavniki. Industrija na Kamniško-bistriški ravnini je disperzno razporejena, zaradi česar so ljudje, ki so poleg redne zaposlitve sodelovali tudi pri delu na zemlji, hodili na službeno mesto na manjše razdalje. Ravninsko ozemlje in skoncentriranost obdelovalnih površin okrog posameznih naselij je bil prav tako pomemben činitelj pri odtujevanju od zemlje.

Primerjave z nekaterimi drugimi področji Slovenije nam izpričujejo, da je sočasno prepletanje teh dejavnikov zaviralo opaznejši proces opuščanja kmetijskih površin, ki bi ga pričakovali po hitrem procesu preslajanja kmečkega prebivalstva.

Tako smo ugotovili z nekaterimi drugimi raziskavami, da je vpliv deagrarnizacije na izrabo tal v nekaterih področjih s krajšim in manj intenzivnim obdobjem jačanja neagrarnih panog močnejši. To so predvsem področja v reliefno manj ugodnem hribovitem svetu, kjer je kmečko delo težje, zahteva več

nepristno

2
1

citirano

... da so možne regije case te kuhinje na tleh

časa, poleg tega pa so taka področja običajno tudi bolj oddaljena od zaposlitvenih centrov. Zato v neagrarnih panogah zaposlenim prebivalcem takih področij ostane manj časa za delo na zemlji oziroma kmetiji. Čeprav je v nekaterih od teh področij proces industrializacije mlajši, pa tudi fiziognomska urbanizacija naselij ni tako očitna kot na Kamniško-bistriški ravnini, lahko za ledimo v izrabi tal kmetijskega zemljišča močnejše spremembe, predvsem v smeri transformiranja njiv v travnike in travnikov ali pašnikov v gozd. Seveda pa so mnoga taka področja v nasprotju s Kamniško-bistriško ravnino tudi območja stagnacije ali nazadovanja števila prebivalstva, zaradi česar je bilo na razpolago manj delovne sile.

Na Kamniško-bistriški ravnini kljub dolgotrajni in v povojnem času tudi izredno hitri preslojitvi kmečkega prebivalstva ter kljub močnemu jačanju neagrarnih funkcij, (kar se je fiziognomsko odrazilo, saj so se v nekaterih naseljih kmečke hiše že skoraj izgubile med novimi nekmečkimi), izraba obdelovalnih površin vsaj do leta 1962 ni doživela tako bistvenih sprememb kot v nekaterih naših gorskih področjih.

Najpomembnejše spremembe, ki so odraz procesa deagrarnizacije, se kažejo v postopnem zmanjševanju njivskih površin, ki se pretvarjajo v travnik ali tudi zazidalne okoliše z vrtovi in sadovnjaki. Tako kataster izkazuje od leta 1880 - 1965 zmanjšanje njivskih površin za 11%, kljub temu, da so bile v tem času z melioracijami pridobljene nove njivske površine. Pri tem pa moramo upoštevati, da celoten delež opuščeni oziroma transformiranih njivskih površin ni registriran v katastru.

Vpliv novih družbeno-ekonomskih sprememb je torej vplival na hitro preslajanje kmečkih prebivalcev, toda ni še dosegel faze, v kateri bi se interes za obdelavo zemlje zmanjšal v tolikšni meri, da bi prišlo do enostavne opustitve večjih njivskih površin ali drugih pomembnejših sprememb v izrabi tal.

Tak proces pa je deloma prekinil tudi družbeni poseg v to področje.

4. Obdobje od leta 1960 do 1965

Prirodni pogoji za sodobno družbeno kmetijsko proizvodnjo, kot smo nakazali v uvodu, so bili primerni, saj predstavlja Kamniško-bistriška ravnina v osrednji Sloveniji eno večjih ravnih sklenjenih obdelovalnih področij, ki je v bližini močnejših potrošnih središč. Velikemu delu prebivalstva, ki je posedovalo ta zemljišča, je zemlja postala dodaten življenjski vir. Družbena posestva so sprva posedovala v osredju prodne ravnine le manjše deleže površin, širila pa so se predvsem v robnem območju, kjer so pridobivala zemljišča z melioracijami mokrotnih ali močvirnih zemljišč. Po letu 1960, ko je proces preselitve kmečkega prebivalstva dosegel določeno stopnjo, pa je bilo možno z upravno-administrativnimi posegi vključiti širša dotedaj zasebna področja kmetijskim družbenim posestvom.

Zaradi družbenega posega je kmetijsko zemljišče doživelo najmočnejše spremembe. Poleg izvršenih melioracij, ki so spremenile dotedanje ekstenzivne travnike v njive, se je spremenila stara zemljiška razdelitev. Nastale so velike njivske parcele z do 12 ha (300-400m široke in dolge).

Vendar je ob tem nastajal dvojni problem. Prvič, kako rešiti problematiko tistih zasebnih kmečkih gospodinjstev, ki jim zemlja nudi glavni življenjski vir. Drugič, kako zaokrožiti zemljišče zaradi gradbenih posegov, ki so medtem že segli v posamezne dele obdelovalnih površin. Če presojava razvoj nekaterih naselij na Kamniško-bistriški ravnini s stališča ohranitve obdelovalnih površin, lahko ugotavljamo marsikje negativne posege, zaradi izven sklenjenih naselij, na obdelovalnem zemljišču postavljenih sporadičnih hiš ali skupine hiš. (Naprimera okrog naselij Mengeš, Domžal, Trzina). Ti posegi so ponekod zavrli širjenje velikih arondiranih parcel. Toda gledano na splošno je osrednji najplodnejši del ravnine ostal vendarle brez močnejših zazidanih površin.

Upoštevajoč oba problema je številčno prikazano lahko prešlo do leta 1965 v družbeno upravljanje le dobrih 40% obdelovalnih zemljišč. Ponekod je bilo namreč potrebno (zlasti

*Arvoje
ali (potok)
ali (mreža)
problemi
kmetij
ali
travnice
k.t.*

prejeto po predložitvi kmetijskih posesti, po posebnih
zakonu je ostalo samo kmetijsko zemljišče ali komunalno
okrog naselij in v obratku) opustiti arondacijo, da se zago-
tovi zemljišča za preostale zasebne kmetovalce, ponekod pa so
poseljene površine onemogočale sklenjevanje večjih površin.

W. K. K. K.

Procesi in učinki, ki smo jih nakazali, so v prehodni
fazi, saj ni zaključen niti še vedno napredujoči proces pre-
slajanja kmečkega prebivalstva niti proces širitve družbenih
posestev. Zato lahko pričakujemo, ob sedanjem ali še intenziv-
nejšem družbeno-ekonomskem razvoju, nadaljnje spremembe v iz-
rabi zemljišča. Prepletanje interesov sodobnih družbenih kme-
tjskih posestev, zasebnih lastnikov zemlje ter nadaljnji in-
teresi razvoja neagrarnih dejavnosti in z njimi združeno na-
stajanje novih naselij, bo v bodočnosti zaradi deloma naspro-
tujočih si silnic prinašalo nove težnje po spremembah v pokra-
jini, s tem pa tudi novo problematiko urejanja prostora.

Priložena karta izrabe zemljišča na Kamniško-bistriški
ravnini in nakazane razvojne tendence nas opozarjajo zlasti na
naslednje probleme:

1. Problemi v zvezi z razmejitvijo in zaščito zemljišča za kme-
tjske in nekmetijske namene.
2. Problemi v zvezi z izkoriščanjem vmesnih kompleksov zemlje,
ki ostajajo med delno ali sporadično zazidanimi površinami.
3. Problemi komunalne ureditve neagrarnih naselij, zlasti če
bodo ta še nadalje rastla disperzno v ugodna kmetijska zem-
ljišča.
4. Problemi zaradi ekstenzifikacije ali opuščanja ugodnih kme-
tjskih zemljišč, ki bodo nastajali v slučaju pospešenega
ekonomsko-družbenega razvoja.

opis problema ...
15. Slovenski Vlada: Razvoj kmetstva v zadnjih desetletjih. ...
16. Slovenski Vlada: Kmetijska pridelavnost in izraba tal ...

L i t e r a t u r a i n v i r i :

1. Alfred Janko: O kamniški komuni. Kamniški zbornik I 1955, str.154-158
2. Bricl Stane: Vodnogospodarska vprašanja pri urejanju glavnih vodotokov in melioracijskih področij na Kamniškem. Kamniški zbornik V -1959, str.234-244.
3. Bernik Franc: Zgodovina fare Domžale. Samozaložba, Kamnik 1923
4. Bernik Franc: Zgodovina fare Domžale. Groblje 1939
5. Blejc Tone: Mengeš pred 800 letnico svoje ustanovitve. Tovarish 1953, str.1110, Ljubljana
6. Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja. Socialno-ekonomski inštitut v Ljubljani. Ljubljana 1939.
7. Ilešič Svetozar: Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geografski vestnik IX, str.3-94. Ljubljana 1933.
8. Ilešič Svetozar: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1950.
9. Jerovšek Janez: Iz zgodovine slamnikarske industrije v Domžalah. Kamniški zbornik III-1957, str.322-326.
10. Klemenčič Vladimir: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski Vestnik XXXII, Ljubljana 1960, str.111-130.
11. Klemenčič Vladimir: Urbanizacija okolice Kamnika. Geografski Vestnik XXV, Ljubljana 1953, str.73-92.
12. Kraut-Šifrer Tatjana: Geografski momenti v razvoju Kamnika do začetka XIX stoletja. Kamniški zbornik 1957, str.5-23.
13. Kobil Bogdan: Komunalna ureditev in gospodarstvo kamniške občine. Kamniški zbornik II. Ljubljana 1956, str.218-233.
14. Koder Lojze: Od mline do tovarne (Tovarna Titan Kamnik), Kamniški zbornik I 1955.
15. Klemenčič Vladimir: Razvoj Mengeša v zadnjih 80 letih. Mengeški zbornik, I. del, 800 let Mengeša, Ljubljana 1954, str. 92 - 98.
16. Klemenčič Vladimir: Kmetijska proizvodnja in izraba tal vasi Podgorje pri Kamniku. Geografski Vestnik XXXIV, Ljubljana 1963, str.62-81.

Razporeditev kamne

17. Klemenčič Vladimir s sodelavci: Nekateri elementi urbanizacije in regionalnega razvoja Slovenije. Št. 2. Republiški Sekretariat za urbanizem. Ad hoc skupina za proučevanje problemov urbanizacije v Sloveniji. Ljubljana 1965.
18. Krajevni leksikon Dravske Banovine. Ljubljana 1937, str. 175-209.
19. Lipovec Franjo: Kamniška tekstilna industrija. Kamniški zbornik I-1955, str. 245-249.
20. Lah Avguštin: Historia vitae magistræ. Nekaj beležk iz občne, narodne in kamniške mestne zgodovine, Kamniški zbornik I-1955, str. 22-51.
21. Lovrenčak Franci: Velika družbena kmetijska posestva kot element preobrazbe pokrajine na Bistriški ravnini. Seminarska naloga na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani - junij 1963.
22. Melik Anton: Mlini na Slovenskem. Geografski Vestnik XXV, Ljubljana 1953, str. 3-26.
23. Mihelčič Alfonz: Gospodarski opis Mengša. Mengeški zbornik I. del, 800 let Mengša, Ljubljana 1954, str. 21-49.
24. Oblak Polde: Morfogeneza dna Ljubljanske kotline, Geografski zbornik I-1952, str. 121-166.
25. Ogrinc Marijan: Ureditve kmetijstva v Podgorju pri Kamniku. Kamniški zbornik V-1959, str. 206-233.
26. Obisk pri črnih mlinarjih v Kamniku, Tovariš 1954. Ljubljana, str. 644-645.
27. Od mлина do tovarne. Tovariš 1954. Ljubljana, priloga 30.
28. Plešnar Vilko: Kamniški industrijski okoliš z ozirom na lastno proizvodnjo vrtnin. Kamniški zbornik IV-1958, str. 227-250.
29. Puppis Karel: O vodnem gospodarstvu Kamniške Bistrice. Kamniški zbornik IV-1958, str. 33-40.
30. Prešeren Miha: Sadjarstvo kamniškega okoliša. Kamniški zbornik II. 1956, str. 160-171.
31. Pavlin Albin: Gospodarstvo občine Domžale. Kamniški zbornik IV-1958, str. 256-281.
32. Podatki o posejanih površinah v letu 1965. Zavod SRS za statistiko. Odsek za kmetijstvo.

33. Popis individualnih poljoprivrednih gazdinstava 1960. Sa-
vezni zavod za statistiku. Broj PP-1-60-
34. Rakovec Ivan: O nastanku in razvoju Ljubljanskega polja.
Geografski Vestnik XXIV, Ljubljana 1952, str. 77-94.
35. Razpotnik Jože: Problemi zadružništva na Kamniškem. Kamniški
zbornik II 1956, str. 137-159
36. Rebolj Vladimir: Lesna industrija v okviru bivšega kamniške-
ga okraja. Kamniški zbornik III 1957, str. 287-299.
37. Razvoj tovarne upognjenega pohištva "Stol". Tovariš 1954,
številka 30.
38. Rezultati anketiranja nekaterih gospodinjestev in oseb na
Kamniško-bistriški ravnini. Anketo izvedel Inštitut za geo-
grafijo univerze v Ljubljani leta 1963.
39. Rezultati kartiranja izrabe tal na Kamniško-bistriški rav-
nini. Kartiranje izvedel Inštitut za geografijo univerze v
Ljubljani leta 1962, 1963, 1965.
40. Special Ortsrepertorium von Krain. Bearbeitet auf Grund der
Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1910. Wien 1919.
41. Venec okrog Ljubljane. Tovariš 1953. Ljubljana, str. 1452-1454.
42. Vidervol France: Gospodarstvo in perspektive razvoja v ob-
čini Kamnik. Gospodarski koledar 1963, Ljubljana, str. 96-98.
43. Valenčič Vlado: Prebivalstvo kamniškega področja. Kamniški
zbornik IV-1958, str. 41-86.
44. Valenčič Vlado: Bistriški gozd in kamniški meščani. Kamniški
zbornik III-1957, str. 69-103.
45. Valenčič Vlado: O slamnikarski domači obrti. Kamniški zbornik
V-1959, str. 165-193.
46. Zore Franc: Živilska industrija v Kamniku. Kamniški zbornik
I-1955, str. 250-258.
47. Žika Ivan: Iz zgodovine kamniške keramike. Kamniški zbornik
VI-1960, str. 22-225.
48. Pavlin Albin: Domžale v svojem razvoju. Kamniški zbornik III-
1957, str. 300-321.
49. Poklicna struktura prebivalstva v Dravski banovini leta 1931.
Rokopisni podatki v knjižnici Oddelka za geografijo Filozof-
ske fakultete v Ljubljani.
50. Register prebivalstva za naselja občine Domžale po stanju
junija 1963.

51. Podatki katastrskega urada v Kamniku o posestnih razmerah v posameznih katastrskih občinah Kamniško-bistriške ravnine.
52. Podatki Franciscejskega katastra iz l.1826. Osrednji Državni arhiv Slovenije v Ljubljani.
53. Podatki katastrskega stanja iz leta 1880. Osrednji Državni arhiv Slovenije v Ljubljani.
54. Popis stanovništva 1961. Podatki o prebivalstvu v posameznih naseljih Kamniško-bistriške ravnine. Podatki iz arhiva Zavoda za statistiko SR Slovenije.
55. Rakovec Ivan: K razvoju osamelcev in hidrografskega omrežja med Savo in Kamniško Bistrico. Geografski Vestnik V-VI 1929-30, str.40-52.